

Ба 54939

ІНТЭРНАЦЫЯНАЛЬНА
ВЫХАВАНЬНЕ МАГ

М. КАНАПНІЦКАЯ
К. СТАНЮКОВІЧ

1
МЭНДЭЛЬ ГДАНСКІ

2
ІСАЙКА

1930

БЕЛДЗЯРЖВЫДАВЕЦТВА

Ба 54939

ІНТЭРНАЦЫЯНАЛЬНАЕ Выхаваньне мас

М. КАНАПНІЦКАЯ
К. СТАНЮКОВІЧ

O-AD.U.K.
Ино. 268890
Г.П.Б. Ср.-Лз.

1 МЭНДЭЛЬ ГДАНСКІ

2 ІСАЙКА

Ба 54939

Бел. аддзель
1934

З РАСІЙСКОЙ МОВЫ
ПЕРАКЛАЎ В. КАВАЛЬ

Б Е Л Д З Я Р Ж В Ы Д А В Е Ц Т В А
М Е Н С К — 1930

Заказ № 776. 3.000 экз. (2^я с арк.) Галоўлітбел № 2060.

Друкарня Беларускага Дзяржаўнага Выдавецтва

МЭНДЭЛЬ ГДАНСКІ

Ужо з учарашняга дня на вуліцах неяк тры-
вожна.

Стары Мэндэль здзіўлены, часьцей звычайнага
напіхае кароценькую люльку і паглядае ў акно.
Гэтых людзей ён яшчэ ня бачыў. Куды яны ідуць?
Навошта спыняюць рабочых, якія сьпяшаюць на
новую пабудову фабрыканта Груліха? Адкуль зья-
віліся гэтыя абшарпанія хлопцы? Чаго яны за-
глядаюць ва ўсе куты? Адкуль грошы ў тых, што
йдуць у карчму?

Стары Мэндэль ківае галавою і сьсе сваю кры-
вую вішнёвую люльку. Ён так добра ведае гэтую
ціхую вулачку, яе выгляд, рух, шумы, усё яе
жыцьцё.

Ён ведае, за якім кутом выгляне сонца ў ясны
дзень, колькі дзяцей раніцою прабяжыць у шко-
лу, колькі завялых дзяўчат, у цёмных хустках,
гурмамі пройдзе на працу на цыгарную фабрыку,
колькі жанчын з кошыкамі спыніцца на струхле-
лым тротуары, будуць паказваць адна аднэй куп-
леныя харчы і скардзіцца, што яйкі, мяса і масла
падаражэлі, колькі рабочых у драўляных чараві-

ках цяжка пратупае па бруку, заціснуўшы клуначак пад пахаю і нясучы кубельчыкі, рыдлёўкі, вяроўкі, сякеры і пілы.

Ён, мабыць, ведае нават, колькі вераб'ёў гнязьдзіцца пад застрэшкамі старога бровару, пачарнеўшая труба якога высока ўзносіцца над вуліцай, ці колькі іх у гальлі вялікай таполі побач, у якой няма ні сілы жыць, ні жаданьня памерці; і чорная, напалову высахлая, з аголеным ствалом, з якога вясною зьяўляюцца бледныя пупышкі, стаіць гэтая таполь.

Стары Мэндэль, можа, па слыху толькі, ня глядзячы зусім, можа сказаць—новай ці старою мятлюю замятае вуліцу стары Павал.

Ды як-бы і ня ведаць усяго гэтага старому Мэндэлю Гданскаму, калі вось ужо дваццаць сем год працуе ён за сваім пераплётным варстатам у адным і тым-жа пакоі, пад адным і тым-жа акном; вось ужо чвэрць веку стаіць ён у скураным фартуху і сухою, жылістаю, цяпер ужо трохі дрыжачай рукою шрубую драўляны прэс, а вочы з-пад густых навіслых брывей глядзяць на гэтую вулачку—асобны замкнуты сьвет у вялікім горадзе.

Усе таямніцы гэтага сьвету ведае стары Мэндэль.

Ведае, калі мацней і калі слабей кашляе стары архіварыус, які аддае яму ў пераплёт тоўстыя запыленыя пачкі напалову стлелых папер; ведае, чым пагне памада адвакацкага пісарчука, якому пераплятае «справы» яго патрона; ведае, калі прыбяжыць Зоя, служанка саветніцы, і папросіць «уста-

віць папрыгажэй у рамку» прывітальную картку, на якой залаты анёл паказвае на маладога чалавека з букетам руж у руцэ; ведае, калі студэнт, што жыўе на вышках, не палуднуе; ведае, адкуль прыбяжыць інстытутка і папросіць пераплесьці «ў блакітнае з залатым абрэзам» перапісанья на паштовай паперы вершы Чэслава і Гавалевіча¹⁾).

Ён усё ведае.

Ён ведае ўсё, што можа ўбачыць шэрымі зіркімі вачыма, што можа пачуць, што можа перадумаць за доўгія гадзіны, калі, як дзяцел, стукаеш кляўцом, раўняеш і абрэзваеш папяровыя лісты, ва-рыш клей, зьмешваеш фарбы.

І яго таксама ведаюць усе. Рэдка зойдзе сюды чужы; усе тут быццам свае, хатнія.

Сусед насупраць, лысы майстар гадзіннікаў, улетку вітаецца з ім праз адчыненае акно і распытвае пра Бісмарка; сухотны канатчык прывязвае да яго дзвьярэй сваю пяньку і цяжка дыхае, круцячы яе ў вузкіх, напалову цёмных сенцах хаткі; худы студэнт з вышак, доўганогі, як журавель, вечарамі прасоўвае ў пакой галаву на доўгай тонкай шы і просіць пазычыць сальны недагарак сьвечкі, які «зараз аддасьць, толькі трошкі папіша»...

Крамніца выменьвае ў яго чорную рэдзьку на калёрныя папяровыя абрэзкі, з якіх яе хлапчукі склейваюць сабе славурых зьмеяў; гаспадарскі сын прастойвае ў яго гадзінамі, чакаючы, каб Мэндэль,

1) Польскія поэты мінулага стагодзьдзя.

аслабаніўшыся на хвілінку, ткнуў яму кавалак кардону на падклеюку выразаных з паперы салдацікаў, а пакуль дзівіцца аграмадным колцам нажніц, прабуе падняць клявец, садзіць нос у гаршчок з клеєм і амаль што не каштуе яго.

Ветлівасьць старога Мэндэля стварае атмасфэру ўзаемнага сяброўства.

Добра, мабыць, старому Мэндэлю. Хоць яму шэсьцьдзесят сем год, трымаецца ён бадзёра і добра. Тыповы, завялы ад працы, твар важны і спакойны.

Валасы яго амаль зусім сівыя, а пра доўгую бараду і гаварыць няма чаго. Упалыя грудзі пад скураным хвартухом дыхаюць цяжка, а сутулая сьпіна ня хоча распрастацца. Але і гэта не бяда, пакуль служаць ногі і вочы і знаходзіцца яшчэ сіла ў руках. А калі становіцца цяжка дыхаць, напіхае тытуном люльку і адпачывае.

Тытун у яго не дарагі, але ад яго ідзе такі прыгожы сіні дымок. І ў дымку ёсьць адна асаблівая, дзіўная ўласьцівасьць: у ім відаць шмат чаго і нават тое, чаго даўно няма.

Відаць у ім і Рэйзя, жонка Мэндэля, з якой ён так добра пражыў трыццаць год; відаць сыны, якія разьяцеліся ў розныя бакі, быццам лісты ад ветру; відаць дзеці гэтых сыноў; відаць і туга, і радасьць, і клопаты; але больш за ўсё відаць малодшая дачка; яна рана вышла замуж і рана памерла, і пасья яе застаўся адзін унук.

Стары Мэндэль запальвае люльку і пачынае мармытаць. Ён курыць, і ў снім дымку ажывалі далёкія вобразы і незваротныя малюнкi, і мармытаньне расьце, робіцца ўсё мацнейшым, амаль стогнам. Гэта—душа чалавека, душа старога яўрэя. І яе тугу і сум ён заглушае працай.

Але вось суседка прыносіць у аднэй руцэ гаршчочак з крупнікам, у якім плаваюць кавалачкі размочанага хлеба, а ў другой прыкрытую талерку з мясам і гароднінай. Але стары Мэндэль ня есьць гэтага беднага полудня, ён ставіць яго на жалезную печку і чакае.

Чакаць нядоўга. Роўна ў дзьве з шумам расчыняюцца дзьверы, і ў іх зьяўляецца гімназістык у доўгім шынялю, на вырас, у вялікай, зьбітай на патыліцу шапцы, з ранцам за сьпіною. Хлопчыку год дзесяць. Ад маткі, малодшай дачкі Мэндэля, ён узяў у спадчыну карыя, з залацістым водбліскам вочы, доўгія цёмныя павекі і маленькі рот; ад дзеда—арліны нос і высокі лоб. Ён здаецца яшчэ меншым і яшчэ больш худым, калі скідае шынэль і застаецца ў форменнай куртцы, сьцягнутай шырокай папрукжаю.

Стары Мэндэль заўсёды клапаціцца аб унуку; клопат намаўляў дзеду бледны хлопчыкаў твар, часты яго кашаль, упалыя грудзі і сагнутая сьпіна. За полуднем стары падкладвае ўнуку на талерку лепшыя кавалкі мяса, а калі хлопчык наеца, палівае яго па плячы і ўгаварвае пайсьці на двор пагуляць.

Але хлопчык на гэта згаджаецца рэдка. Ён зморваецца ад заняткаў, ад цяжкага шынэлю, ад сядзеньня ў гімназіі, ад хады, ад ранца. Дый назаўтра многа задана.

У хуткім часе пасьяла полудня ён садзіцца за прасты хваёвы стол, дастае падручнікі і сшыткі, а стары Мэндэль становіцца за варстат. Хлопчык сядзіць ціха, завучвае заданьне паўшэптам, толькі зрэдку стукне крэслам, на якім раскачваецца, але нешта перашкаджае старому пераплётніку рабіць спакойна.

Ён часта паварочвае галаву, каб зірнуць на ўнука. Клей ён мог дастаць, проста працягнуўшы руку, але абавязкова абыходзіць за ім вакол станка, каб па дарозе ўзлахмаціць унуку мяккія, цёмныя, каротка пастрыжаныя валасы ці патрапаць яго па шчочы. Хлопчык, мусіць, прывыкшы да гэтых пяшчот, не перастае ні шаптаць, ні раскачвацца на крэсьле. Але стары пераплётнік ужо задаволен і на пальчыках, стараючыся ня шарпаць, варочаецца да станка.

У пятніцу ўвечары малюнак мяняецца.

Хлопчык вучыцца ля акна, дзе цесна і нязручна раскіўвацца, хваёвы стол засланы абрусам, і суседка ставіць на яго рыбу, локшыны і толькі што з печы вынятую тлустую, румяную качку. Паштукарску выгнуты валавяны падсвечнік па-святотчанаму ўрачыста асьвятляе пакой.

На старым Мэндэлі трохі пацёрты, але ўсё-ж прыгожы чорны каптан з шырокім поясам, за які

пераплётнік з асалодаю закладвае змораныя рукі. На сівой галаве ярмолка, і вясёла паскрыпваюць новыя боты з высокімі халявамі. Калі стол засла-ны, хлопчык ухмыляецца, прычэсвае мяккія, цём-ныя валасы на авальнай галоўцы, надзявае чысты каўнерык і манжэты, закладвае рукі за сьпіну і, важна выпрастаўшыся, чакае, пакуль дзедка даста-не талэс¹⁾ і маліцьвенік.

Разносіцца гартанны сьпеў малітваў; голас пера-ходзіць ад нізкіх нот, што гучаць, як песьня, да нот высокіх, калі здаецца, што гэта—стогн, які просіць і моліць, моцны і палкі лямант.

Ад гэтых сьпеваў гімназістык пачынае дрыжэць; твар яго робіцца яшчэ бляднейшым, вялікія вочы то шырока расчыняюцца, то нэрвова жмурацца і напаўняюцца сьлязьмі; ён, як зачараваны, глядзіць на дзеда, і рот зводзіць сударгавае пазяханьне. На шчасьце, дзед хутка зачыняе маліцьвенік, бласлаў-ляе яду, і яны бяруцца за вячэру.

Неяк летам хлапчुकі сьлёсара Каладзійскага і цесьляра Паційшкага сабраліся ў суботні вечар пад адчыненым акном старога пераплётніка і, па-зіраючы ў асьветлены па-сьвяточнаму пакой, зьдзекваліся з малітваў.

Паўз іх праходзіў парафіяльны поп.

Ён зірнуў у акно і, убачыўшы там яўрэя на ма-літве, што з такім стогнам узываў па-свойму да бога, з пашанаю прыпадняў капялюш.

¹⁾ Талэс—адзеньне пры выкананьні рэлігійнага абраду.

Малюнак атрымаўся нямы, але надзвычайна выразны. Хлапчукі зьніклі, быццам іх вецер аднёс, і з таго часу ніхто не парушаў спакою гэтага беднага мяшканья.

* * *

Вось толькі тры дні таму...

Уласна, і тры дні таму не адбылося нічога асаблівага. Толькі хлопчык, запыхаўшыся, быццам загнаны заяц, прыбег з гімназіі бяз шапкі. Спачатку ён маўчаў і толькі пасля доўгіх распытваньняў прызнаўся, што нейкі хуліган закрычаў на яго: «жыд!». Ён пабег, згубіў шапку, але не асьмеліўся вярнуцца назад.

Гнеў заліў твар старога Мэндэля.

Ён выпрастаўся, быццам вырас раптам, плюнуў, рэзка схапіў хлопчыка за плечы, таўхануў яго да стала і ўвесь абед прамаўчаў.

Пасля абеду ён ня стаў за варстат, не напхаў люлькі. Цяжка сапучы, хадзіў ён па пакою. Хлопчык ня браўся за заданьні, спужана гледзячы на дзеда. Ніколі яшчэ стары так не злаваўся.

— Слухай,—сказаў, нарэшце, Мэндэль, прыпыніўшыся перад хлопчыкам.—Я ўзяў цябе да сябе маленькім, сіроткаю, выхоўваў, быў табе і нянькаю і маткаю і даглядаў цябе. Ну! Не для таго-ж я цябе гадаваў і глядзеў, каб ты вырас дурнем. Я аддаў цябе вучыцца, паслаў у гімназію, купляў падручнікі—гаксама не для таго, каб ты быў дурнем.

А ты расьцеш дурным і розуму ў цябе ні на кроплю. А каб ты быў разумны, дык не сароміўся-б, ня плакаў і ня бег ад таго, што нехта крыкнуў табе «жыд». А раз ты плачаш, уцякаеш, ды яшчэ губляеш такую добрую новую шапку, за якую я заплаціў семдзесят пяць капеек гатоўкаю,—ну, дык ты проста дурань і табе зусім ні к чаму і гімназія, і падручнікі, і навучаньне.

Ён перавёў дыханьне і гаварыў далей:

— А што такое жыд! І які ты жыд?

Ён ужо гаварыў спакойней і ласкавей.

— Ты радзіўся ў гэтым горадзе, значыць ты тут ня чужы, ты свой, і раз жывеш чэсна, маеш права любіць гэты горад. Нечага табе сароміцца, што ты яўрэй. Калі ты саромішся, што ты яўрэй, калі ты лічыш гэта няшчасьцем, што ты яўрэй,—ну, дык нічога добрага ня можаш зрабіць для сваёй радзімы, ну, дык ты ня можаш яе любіць... Ну?..

Ён захлібнуўся і зноў спыніўся перад хлопчыкам.

Але цяпер ён з нейкай журбою глядзеў на яго спалоханы тварык.

Ён палажыў руку на галаву хлопчыка і прамовіў, падкрэсьліваючы кожнае слова:

— Быць чэсным яўрэем—добра. Памятай гэта. А цяпер вучыся, каб ня быць дурнем. Шапку другую я табе куплю. І ня плач, бо гэта дрэнна.

— Хлопчык пацалаваў дзедаву руку і стаў рыхтаваць заданні.

Але стары пераплетнік расхвалываўся ад гэтай гісторыі больш, чым хацеў паказаць унуку. Стары доўга спацыраваў па пакою, ня браўся за сьпешную, пачатую ўжо работу і ўсё адплёўваўся, як-бы зьёў што горкае. Раніцою ён устаў яшчэ больш пастарэўшым і згорбленым, і відаць было, што гэтай горачы не ператравіў ён і за ноч.

Хлопчык надзеў ранец і пабег у гімназію, а стары доўга і трывожна праводзіў яго вачыма, стоячы ля акна.

Трывога гэтая не пакідала яго і за працаю. Часьцей звычайнага напіхаў ён у нейкай нэрвовасьці сваю кароценькую люльку, падыходзіў да акна і падазрона аглядаў так даўно, так добра знаёмую вулачку. І шум, і рух, і сумятлівасьць вулачкі здаваліся яму, мабыць, пад уплывам таго-ж раздражнення, нейкімі нязвычайнымі, не штодзённымі.

Але хлопчык вярнуўся з гімназіі, узрадаваны атрыманай пяцёркаю і задаволены новаю шапкаю, якая лезла яму ледзь не на вочы, і стары забыў усе свае страхі. І ці можа для ўласнага задавальнення, ці для таго, каб разьвесяліць унука, стаў насьвістваць за працаю, як калісьці, у часы маладосьці.

Пасьля полудню прышоў па паперы надушаны адвакацкі пісарчук.

— Што новага?—спытаў ён.

— Пакуль добра, ня дай бог горшага,—адказаў Мэндэль.

— Кажуць, «жыдоў» будуць біць?—дурнавата ўхмыляючыся, спытаў пісарчук.

— Ну! Біць, дык біць,—адказаў Мэндэль, стараючыся схаваць уражаньне ад гэтых слоў.

— А што? Начальства?—далей распытваў стары.

— Ну, во яшчэ, начальства!—засьмяяўся пісарчук.

— Ну, калі не начальства, дык і дзякаваць богу.

Абодвы засьмяяліся. Малады чалавек дурнавата, стары—з прыкметным прымусам.

Мэндэль быў незадаволен тым, што размова адбывалася ў прысутнасьці хлопчыка. З-пад насунутых брывей паглядзеў ён на ўнука.

Хлопчык утаропіўся вялікімі, змрочнымі зьяючымі вачыма на пісарчука і апусьціў іх у кніжку, толькі калі той вышаў за дзьверы.

Стары Мэндэль насьвістваў, быццам нічога не заўважаючы. Але ў насьвістаньні гэтым гучэла цяпер нейкае вялікае гора: свіст гучэў усё больш рэзка, усё больш глуха, быццам засынаў і раптам перарываўся ня то стаганьнем, ня то скрыгатаньнем.

Ужо сьцямнела, калі ў нізкія дзэверы ўвайшоў тоўсты гадзіншчык у сваім звычайным шэрым палітоне.

— Чулі навіну?—спытаў ён, прысаджаваючыся на край стала, за якім займаўся гімназісты.

— Ну!—сказаў Мэндэль.—Што мне да навінак? Калі яна добрая, дык будзе добрай і калі перастане быць навіною, а калі кепская, то навошта мне слухаць яе?

— Кажуць, жыдоў будуць біць,—сказаў гадзіншчык, гойдаючы нагою ў пантоплі з бліскучай сталёвай пражкаю.

Стары Мэндэль нэрвова заморгаў; губы яго задрыжэлі. Але ён аўладаў сабою і спытаў вясёла і дабрадушна:

— Жыдоў? Якіх жыдоў? Калі жыдоў-злодзеяў, тых, якія людзей крыўдзяць ды рабуюць на вялікіх дарогах, ды зьдзіраюць з беднага чалавека скуру,—ну, чаму іх ня біць? Я сам дапамагу біць іх.

— Ды не,—засьмяяўся гадзіншчык.—Усіх жыдоў.

Шэрыя вочы Мэндэля раптам зазьзялі агнём. Але стары захаваў гэты агонь паўапушчанымі павекамі і спытаў як-бы зусім бязуважна.

— Ну, за што-ж будуць біць усіх жыдоў?

— Як за што?—кінуў гадзіншчык.—Ды за тое, што яны жыды!

— Ну,—сказаў Мэндэль і прыжмурыў свае шэрыя вочы.—А чаму-ж ня ідуць у лес і ня б'юць

бярозу за тое, што яна бяроза, ці ня б'юць ёлку за тое, што яна ёлка?

— Ха-ха-ха!—засьмяяўся гадзіншчык. — Жыд заўсёды выкруціцца. Бо бяроза і ёлка нашы, бо яны выраслі на нашай зямлі.

У адказ у Мэндэля вырваўся такі струмень слоў, што не хапіла дыхання.

Ён нахіліўся да гадзіншчыка і прытна глянуў яму ў вочы.

— Ну, а я дзе вырас? Я на якой зямлі вырас? Вы мяне даўно ведаеце? Вы мяне дваццаць сем год ведаеце?

— А што? Хіба я сюды прышоў як у карчму? Напіўся, наеўся і не заплаціў? Ну, я сюды прышоў зусім не як у карчму. Я тут пусьціў карэньне, як бяроза ў лесе. Праўда, я зьеў тут кавалак хлеба. Праўда, я выпіў тут вады. Але і за хлеб гэты і за гэту ваду я заплаціў. Чым я заплаціў? Хочаце ведаць, чым я заплаціў?

Ён працягнуў рабочыя, высахлая, мазольныя рукі.

— Ну!—загаварыў ён гарача і імкліва.—Я заплаціў васьм гэтымі дзесяцьмі пальцамі. Бачыце гэтыя рукі?

Ён зноў нахіліўся і размахваў худымі рукамі перад блішчэўшым тварам гадзіншчыка.

— Ну, гэтыя рукі хлеб і ваду дарам у рот не насілі. Гэтыя рукі скурчыліся ад нажа, кляшчоткаў, шруба і кляўца. Ну, імі я заплаціў за кожны кавалак хлеба, які зьеў, за кожную шклянку вады,

якую выпіў. І ў прыплатку пайшлі яшчэ і вочы, якія ня хочуць больш добра бачыць, і сьпіна, якая ўжо ня хоча разагнуцца, і ногі, якія ўжо ня хочуць насіць мяне.

Гадзіншчык забаўляўся ланцужком і слухаў абыякава.

Яўрэй разгарачаўся па меры таго, як гаварыў.

— Ну, а дзе-ж мая плата? Мая плата—гэта школа, гэта тыя дзеці, хлопчыкі і дзяўчаткі, што па пераплеценым мною кніжкам вучацца і ў сшытках пішуць. Ну, мая плата і касьцёл, бо і туды людзі з кнігамі ходзяць... Мая плата і прыходзкі сьвяшчэньнік, бо я яму кнігі пераплятаў, дай бог яму здароўя.

Ён з пашанаю падняў ярмолку і прамовіў:

— Мая плата—мае рабочыя рукі.

— Гэта-то ўсё так,—дыплёматычна адказаў гадзіншчык.—Ну, а ўсё-ткі жыд застанеца жыдам.

Зноў у вачох старога пераплётніка ўспыхнуў агонь.

— Ну, а кім яму быць? Немцам яму быць? Французам яму быць? Канём яму быць? Ну, сабакам дык ён ужо даўно стаў.

— Ня ў тым справа,—патэтычна выгукнуў гадзіншчык.—Справа ў тым, каб ён ня быў чужым.

— Дык вось у чым справа?—выгукнуў Мэндэль, адкінуўшыся ўсім целам назад і прыціснуўшы локці да бакоў.

— Так-бы вы адразу і сказалі. Гэта—разумная прамова. Я люблю слухаць разумныя прамовы.

Разумная прамова—усёроўна, як бацька родны і матка родная. Ну, за разумнымі словамі я-б тысячу вёрст прайшоў. Для мяне разумныя словы лепей за хлеб. Ну, каб я быў вялікі багатыр, скажам там, банкір, дык я-б за кожнае разумнае слова плаціў золатам. Вы кажаце, што жыд не павінен быць чужым. Ну, і я кажу гэта-ж. Навошта яму гэта? Няхай ня будзе чужым, навошта яму быць чужым, навошта яму рабіцца чужым, калі ён—свой. Вы думаеце, калі дождж ідзе, дык ён жыда ня мочыць, бо жыд чужы? Ці вы, можа, думаеце, што калі вецер дзьме, дык ён жыду вочы не засыпае, бо жыд чужы? Ці вы, можа, думаеце, што калі цэгла з даху зваліцца, дык яна жыда міне, бо жыд чужы? Ну, дык я скажу вам, што жыда яна ня міне. І вецер ня міне, і дождж ня міне... Паглядзеце на мае валасы, на бараду... Яны белыя, сівыя... А што гэта значыць? А гэта значыць, што яны шмат бачылі і шмат памятаюць. Ну, бачылі яны і вялікія пажары і вялікія буры ў гэтым горадзе, але ня бачылі, каб жыды былі пазбаўлены ад гэтых пажараў і ад гэтых бур. Ну, а калі надыходзіць ноч, дык і для жыдоў цёмна, і для жыдоў таксама сонца няма.

Ён цяжка і глыбока перавёў дыханьне.

— Скажэце, вы любіце весяліцца? Вы любіце танцаваць?

Тоўсты гадзінчык кіўнуў і захістаўся на стале, пабразгваючы ланцужком.

Яму ільсьціла, што пераплётнік мае яго за чалавека сьвецкага, які ходзіць па балях.

Бліскаючымі вачыма глядзеў Мэндэль на яго пляскаты твар з тоўстым, шырокім носам.

— А гора, клопаты ў вас бываюць?

Гадзіншчык падняў бровы, і на твары ў яго зьявіўся выраз нерашучасьці. Яму, уласна, хацелася паказаць, што ён вышэй такіх дробязяй, як гора і клопаты, але ён ня ведаў, куды Мэндэль хіліць, і ўважыў за лепшае дыплёматычна прамаўчаць.

Але стары пераплётнік, не чакаючы адказу, моцна і ўсхвалявана гаварыў далей:

— Ну, калі вы танцуеце і калі ў вас і гора бывае, дык вы ведаеце, што людзі зьбяруцца павесяліцца, патанцуюць і разыйдуцца. Ну, а калі людзей зьбірае гора, калі яны сышліся, каб плакаць, дык гэта справа другая. Калі гора накрывае ўсіх адным плашчом, дык кожны кожнаму нехаця робіцца братам. Дык я вам скажу, што бачыў у гэтым горадзе гора больш, чым радасьці, і плашч гэты вельмі вялікі. Ай, ай, як ён вялікі! Ён пакрыў усіх разам з жыдамі.

Ён адварнуўся і паглядзеў у акно.

— Паслухайце-ж, Мэндэль,—з выглядам перавагі сказаў гадзіншчык.—А што-б вы там ні казалі—жыдом абы толькі грошы.

Стары пераплётнік ня даў яму дагаварыць і замахаву рукамі, быццам адмахваўся ад назольлівай казьяўкі.

— Не кажэце мне так! Так разважаюць усе дурні. Калі-б жыду грошы былі за ўсё даражэй, дык бог зрабіў-бы яму ў целе кішэню, а то і дзьве. Ну, а раз у целе ў жыда кішэняў няма, значыць і грошы для яго—тое-ж, што і для ўсіх іншых.

— Тое-ж!—важна прамовіў гадзіншчык і паглядзіў сябе па падбародку.—Не! У гэтым і загвоздка, што ня тое-ж!

Мэндэль ухмыльнуўся сумна і насьмешліва.

— А я вам скажу, што ніякай загвоздкі тут няма, а адна дзірка. Ну, а якая дзірка?

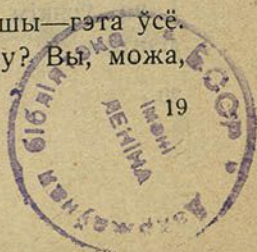
Раптам ён стаў сур'ёзным.

— Вы думаеце, я гэтай дзіркі ня бачу? Я бачу яе. Ой, як дрэнна, што зрабілася гэта дзірка! А яшчэ горш, што яна да гэтага часу не залатана. У гэтую дзірку ідзе многа сілы і застаецца слабасьць. І многа розуму ідзе і застаецца глупства. І многа дабратаў ідзе і застаецца злосьць... А ці ведаеце вы? Дзірку-ж прарабілі першыя ня жыды. Ну, потым і яны ірвалі, гэта так; я не скажу, што не. Але прарабляць яе сталі тыя, хто забыў, што ўсе людзі створаны адным богам.

Ён склаў вялікі і паказальны палец разам і пакінуў мезінец, быццам гэты гэст падмацоўваў яго словы.

— Дык вось, на гэтым месцы і лопнула першая нітка. Ну, а потым адны сталі цягнуць да сябе, а другія таксама да сябе, і ўсё лопнула.

— Вы кажаце, што для жыда грошы—гэта ўсё. Ну няхай будзе так. А ведаеце чаму? Вы, можа,

думаеце таму, што жыды самыя хітрыя? Дык не таму. Вы ведаеце слуп, што стаіць на плошчы? Ну, вось вы ўсьміхаецеся. Дык вось, на верх слупа паложачь пашану і мудрасьць і ганаровасьць, і чыны і грошы, так людзі і палезуць: адзін—па пашану, другі—па розум, трэці—па ганаровасьць, чацьверты—па славу, а знаходзяцца і такія, што палезуць і па грошы, хоць там апроч грошай ёсьць і іншыя рэчы. Але калі на гэта слуп паложачь адны грошы і не пакладуць ні пашаны, ні розуму, дык чаго стануць лазіць на слуп? Што вы скажаце? Значыць, па грошы будуць лазіць і больш ні па што. А тыя, што стаяць унізе, будуць крычаць: «ай, ай, які махляр, ён па грошы лезе, усё грошы ў яго». А хто ніжэй ростам і менш бачыць, той будзе крычаць мацней за ўсіх. І толькі высокія людзі ўбачаць, што апроч грошай там нічога няма, і ня будуць крычаць; і тыя, хто лезе на слуп па тое, што там паложана, таксама ня будуць крычаць. Што ляжыць на нашым слупе? Толькі грошы. Дык мы па грошы й лезем. Але ня гэта галоўнае зло. А галоўнае зло—тое, што ёсьць два розных слупы і на іх ляжаць розныя рэчы.

— А як-жа!—груба засьмяяўся гадзіншчык.

— А між іншым,—ласкава дадаў ён,—вы, можа, і правы тэорытычна. Але на практыцы выходзіць зусім другое. Вы, жыды, плодзіцеся, як саранча, і ва ўсякім выпадку зьяўляецеся чужым элемэнтам.

Стары пераплётнік зноў нэрвова заміргаў і прыжмурыў свае шэрыя вочы.

— Калі ў разумнага чалавека ў руцэ два камені, нават тры камені, дык ён усё-ткі кіне ў сабаку толькі адзін. А вы кінулі ў старога яўрэя адразу два камені. Ну, нічога. Я падыму адзін і падыму другі. Сьпіна мая і так да зямлі прыгінаецца.

Ён разы са два паглядзіў сябе па барадзе, падумаў хвілінку і загаварыў:

— Вы ведаеце, як мяне завуць? Ну, мяне завуць Мэндэль Гданскі. Завуць мяне Мэндэль таму, што калі я радзіўся, нас стала пятнаццаць чалавек дзяцей, цэлы «мэндэль»¹⁾). Таму мяне і назвалі Мэндэль. А што павінен быў зрабіць з намі бедны бацька? Утапіць ці што? Але ён не ўтапіў нас. Па-першае, таму, што нельга; па-другое, таму, што так любіў нас, што калі маці, бывала, прынясе селядца, дык возьме сабе толькі галаву, а астатняе аддасць дзецям, каб яны наеліся, каб яны галодныя ня былі. Так ён любіў нас.

Ён гаварыў усё хутчэй, запыхаўся ад хвалеванья, усё бліжэй нахіляўся да гадзіншчыка і апаліў яго гарачым зіркам.

У яго захапіла дыханьне. Ён пачырванеў, і вочы загарэліся ад нахлынуўшых успамінаў. Але ён стрымаўся, выпрастаўся, цяжка і глыбока ўздыхнуў і гаварыў далей з дабрадушнай ухмылкаю, у якой адчувалася горкая гіронія:

— Але я, Мэндэль, бачыў, што цэламу «мэн-

¹⁾ Мэндэль па-польску—паўтара дзесятка.

дэлю» дзяцей цяжка пражыць, і ў мяне дзяцей было ўсяго толькі шасьцёра; ну, а ў маёй дачкі Ліі ўсяго толькі адно дзіцё. А каб яна радзіла шасьцёра дзяцей і бачыла тое, што бачыў я, дык яна шэсьць раз павінна была-б памерці з гора. Мы яго не назвалі Мэндэлем; мы яго назвалі Якубам.

— Кубусь¹⁾, падыйдзі сюды,—паклікаў ён, быццам зараз толькі ўспомніў аб тым, што хлопчык у пакоі.

Хлопчык устаў з-з стала, шаркнуў ножкай гадзіншчыку і прыціснуўся да дзеда. Стары пагладзіў яго па галоўцы і гаварыў:

— Кубусь—гэта такое імя, якое і вы можаце даць сыну. Гэта такое імя, што на справядлівым судзе Саламонавым: ні вам, ні мне. Добрае імя! Па такому імені, як па мосьціку, людзі пяройдуць з ліхіх часін на добрыя часіны, калі больш ня будуць лічыць, колькі ў каго ў доме калысак... Таму што ў гэтых калысках многа працы, і многа голаду, і многа магіл.

— І ня ў тым мудрасьць,—натхненна далей гаварыў стары,—каб менш было людзей на сьвеце, а ў тым мудрасьць, каб яны больш добра рабілі, многа-б зямлі засеялі, многа-б абкапалі, многа-б абсадзілі. Каб многа працавалі, многа розуму вучыліся, многа-б любілі адзін аднаго. Мне адзін стары селянін гаварыў, што калі ў бусла птушанят бывае больш, чым ён можа пракарміць, дык

¹⁾ Памецшанае ад Якуб.

ён выкідвае лішніх з гнязда. Дык аб гэтым вам клапаціцца няма чаго. Так і ў чалавека павінна быць такая сіла, каб злічыць і раты і зерне ў каласохах...

Яго сівая барада траслася, і ўсё мацней прыціскаў ён хлопчыка да сябе.

— Ну, мяне завуць ня проста Мэндэль, а Мэндэль Гданскі. Ну, а што такое Гданскі? Гэта такі чалавек ці такая рэч, якая з Гданску ¹⁾. Ня ведаецца хіба? Гарэлка бывае гданская і скрыні бываюць гданскія і шафы бываюць гданскія. Ну, дык я такі-ж гданскі, як і яны гданскія. Я не Парыскі і ня Венскі і не Бэрлінскі, я—Гданскі.

— Вы кажаце што я чужы? О, як-жа гэта вы можаце? Калі я Гданскі, дык як-жа я магу быць чужым? Аджа так выходзіць па-вашаму? Ці Вісла высахла? Ці ня ходзяць па ёй платы ад нашага гораду? Ці ў Гданску няма нашых рабочых? Дык гэта ўжо ўсё чужое... Дык вось вы які шчодры! Шкода, што я ня ведаў гэтага раней, а то папрасіў-бы ў вас у падарунак хоць палову вашага магазыну, хоць палову ўсіх ваших гадзіннікаў...

Гадзіншчык сьмяяўся, трымаючыся за бакі:

— Ну і штукар! Ну і выдумляе! Калі Гданскі, дык ужо і свой! Ха-ха-ха!

Стары яўрэй усьміхаўся і пакіўваў галавою. Вочы яго блішчэлі розумам і хітрасьцю, але ўсьмешка была горкай, хваравітай.

---

¹⁾ Гданск—польская назва Данцыга.

— Мэндэль Гданскі і Якуб Гданскі,—хвілінку пачакаўшы, важна прамовіў ён, абарочваючыся да ўнука і як-бы намаўляючы яму гонар фаміліі і традыцыі.

— Ну, што-ж такое ён, гэты Мэндэль Гданскі? Ён яўрэй, ён нарадзіўся ў гэтым горадзе, ён жыве ў гэтым горадзе з працы рук сваіх, і ў гэтым горадзе знаходзяцца магілы яго бацькі, яго маткі, яго жонкі, яго дачкі. У гэтым горадзе і ён сам складзе косці.

— Ну, што-ж такое ён, гэты Кубусь Гданскі?— ня спыняў гаворкі ён.

Ён адсунуў хлопчыка на сярэдзіну пакою і сьціскаў яго плечы выцягнутымі рукамі.

— Ну, ён вучань. Ён сядзіць у гімназіі, на лаўцы, побач з вучнямі, глядзіць у падручнік, піша, вучыцца. Ну, для чаго ён вучыцца? Ён вучыцца для таго, каб стаць разумным. Ну, а хіба ён, калі стане разумным, панясе куды-небудзь гэты розум. Ні ў якія чужыя краі не панясе ён гэты розум. У вадзе яго ня ўтопіць, у агні ня спаліць. Ён ў гэтым розумам застанецца тут, у гэтай краіне, у гэтым горадзе. І ў гэтым горадзе будзе ўвесь розум, які быў тут раней, і ў гэтым горадзе будзе ўвесь розум, які будзе ў Кубуся. Можа, вы думаеце, што столькі розуму—гэта многа? Ну, вы ня будзеце гаварыць такое глупства. Ну, а калі Кубусь будзе разумны, дык ён будзе ведаць такое, чаго ні я, ні вы ня ведаеце. Ён, мабыць, і тое будзе

ведаць, што ўсе людзі—браты і што людзі павінны любіць адзін аднаго, як браты...

Ён зноў прыцягнуў да сябе хлопчыка, абняў рукою яго шыю і, блізка нахіліўшыся да гадзіншчыка, прамармытаў:

— Гэта вельмі кволае дзіцё... сірота... і ў яго чулае сэрца...—Ён паглядзіў хлопчыка па шчацэ і сказаў:

— Ідзі спаць, любы. Заўтра табе ісьці ў гімназію.

Хлопчык зноў шаркнуў ножкаю гадзіншчыку, пацалаваў дзеду ў руку і пайшоў за чырвоную фіранку, дзе стаяў ложак.

Стары бліснуў вачыма, перавёў дух і, цярэбячы бараду, спытаў:

— Ну, выбачайце, калі ласка. Дазвольце спытаць вас, хто гэта гаворыць, што будучь біць жыдоў? Я пры хлопчыку не хацеў распытваць пра гэта; ён дзіцё хваравітае і можа спалохацца. Ну, а цяпер я вас ласкавенька прашу...

Ён усміхаўся і ветліва і дагодліва; у шэрых вачох яго сьвяціла дагодлівасьць.

Гадзіншчык, выбіты з каляіны папярэднімі яго разважаньнямі, зноў адчуў сваю перавагу.

— Кажуць,—нядбала вымавіў ён, растапырыўшы губы.

— Ну, хто-ж кажа?—спытаў яўрэй, і аксамітавыя вочы яго сталі рэзкімі, строгімі.

— Людзі кажучь,—усё так-жа нядбала працадзіў гадзіншчык.

Стары яўрэй з зусім нечаканай лёгкасьцю раптам адскочыў на два крокі. Вочы яго гарэлі, на губах выступіла пена, галаву ён закінуў.

— Людзі? Людзі кажуць?

Ён распытваў нейкім сіпячым голасам і з кожным пытаньнем усё мацней.

— Людзі?

І пасья кожнага слова ён усё больш нахіляўся ўперад, амаль не дастаючы падлогі.

Гадзінчык глядзеў абьякава, забаўляючыся з ланцужком, памахваючы нагою. Нарэшце, ён уздумаў, што сьмешныя паводзіны яўрэя проста непашана да яго.

— А што вас здзіўляе?—халадна спытаў ён. Але стары пераплетнік ужо супакоіўся.

Ён азірнуўся, упёрся рукамі ў бакі, задраў бараду, прыжмурыўся.

— Памыляецеся,—сказаў ён.—Гэта кажуць ня людзі. Гэта кажа гарэлка, гэта кажа карчма, гэта кажа злосьць і дурасьць, гэта кажа дурны вецер.

Ён узяў руку і пагардліва ўзмахнуў ёю.

— Сьпіце спакойна. І я буду спаць спакойна, і гэты хлопчык будзе спаць... У нас у горадзе шмат гора і вельмі шмат цемнаты і вельмі шмат няшчасьця, але яшчэ не здаралася ў нас у горадзе, каб людзі грызьліся, як сабакі. У гэтым можаце быць упэўнены.

Ён сьціснуў губы і важна ўзяўся за цяжкі валавяны падсьвечнік, мусіць, жадаючы зараз-жа пасьвяціць, выпраўляючы госьця.

Гадзіншчык зьлез са стала, апрануў паліто, паправіў ссунуты на самую патыліцу капялюш, нядбайна сказаў «спакойнай ночы» і пайшоў.

* * *

Яўрэй адышоў ад дзвярэй, паставіў падсьвечнік на месца, на пальчыках падышоў да ложка, падняў чырвоную фіранку і прыслухаўся.

З ложка даносілася неспакойнае, няроўнае і хрыплае дыханьне дзіцяці. На начным століку гарэла лямпачка з зялёным шкляным каўпаком. Стары скінуў панашанья пантоплі, падышоў да ложка і неспакойна і дапытна паглядзеў на расчырванелы дзіцячы твар. Так пастаяў ён некаторы час, стрымліваючы дыханьне, уздыхнуў, адышоўся, цяжка апусьціўся на зэдлік і паківаў сіваю галавою.

Ён сядзеў, згорбіўшыся і быццам раптоўна пасівеўшы яшчэ на цэлых дзесяць год. Вусны яго моўчкі шавяліліся, грудзі цяжка ўздымаліся, вочы тупа глядзелі ўніз.

Тонкая сьвечка чадзела, дагараючы ў валавяным падсьвечніку.

* * *

Наступнай раніцай вулачка прачнулася, як звычайна, ціхая і, як звычайна, сонная.

З самага сьвітаньня Мэндэль Гданскі стаяў ужо ў скураным фартуху за варстатам.

Вялікія нажніцы скрыпелі злосна, рэзалі з жорсткасьцю; прэс, зашрубаваны да апошніх меж, жаласна пішчэў, лязо старога, доўгага, вузкага нажа блішчэла на ранічным сонцы, абрэзкі паперы з шалясьценьнем валіліся направа і налева. Стары пераплётнік працаваў старанна, а часамі нават і ліхаманкава.

Па яго завялым, з глыбокімі зморшчыкамі твары відаць было, што ён ноч правёў бяз сну. Але напіўшыся дрэньненькай кавы, што суседка прынесла ў гліняным імбрычку, ён трохі павесялеў, напхаў сваю люльку, выкурыў яе і пайшоў будзіць унука.

Хлопчык нешта разаспаўся.

Усю ноч ён сударгава варушыўся на ложку, але цяпер моцна спаў. У шчылінку чырвонай фіранкі праходзілі тонкія сонечныя праменьні; яны лажыліся на яго вочы, губы, худзенькія раскрытыя грудзі, блішчэлі мігаючымі іскрынкамі цёмнага золата на цёмных, мяккіх валасох і апушчаных павеках.

З замілаваньнем глядзеў на дзіцё стары. Твар яго прасьвятлеў, губы расчыніліся ў ухмылцы, вочы прыжмурыліся і сталі блішчэць неяк пасабліваму. Нарэшце, ён ціханька і шчасна засьмяяўся, зацягнуўся з люлькі доўгай зацяжкаю і ўеесь клуб дыму пусьціў у нос хлопчыку. Той папырхнуўся, ускочыў, шырока расчыніў залацістыя вочкі і стаў праціраць іх худзенькімі кулачкамі.

— Сягонья ён асабліва сьпяшаўся і клапаціўся. Адно заданьне яшчэ не падрыхтавана, сшыткі ня ўкладзены, а ляжаць на сталe. Ён і кавы не дапіў і нават не хацеў узяць з сабою сьняданьне—булачку і яйцо ўкрутую,—а пасьпешна засоўваў у ранец падручнікі, баючыся, што спозьніцца.

Ён ужо надзеў шынэль, ужо накіраваўся да дзэвярэй, як раптам яны адчыніліся, і худы студэнт, што жыў на гары, таўхануў яго назад у пакой.

— Бяжэце, яўрэяў б'юць!

Студэнт быў, відаць, моцна ўсхваляваны. Рабы, даўгі твар яго здаваўся яшчэ даўжэйшым, яшчэ брыдчэйшым, доўгія, худыя ногі былі няспрытна шырока растапыраны, быстрыя вочкі гарэлі гневам.

Спалоханы хлопчык адляцеў да стала, ранняючы ранец і шынэль.

Стары аслупянеў.

Хутка, аднак, ён прышоў у сябе, успыхнуў гневам і, як зьвер, кінуўся да студэнта.

— Што гэта такое бяжэце?.. Куды ён будзе бегчы?.. Што? Хіба ён што-небудзь украў, што павінен бегчы? Ці ён жыве ў чужой кватэры?.. У чужым доме?.. Ён жыве ў сваёй кватэры! У сваім доме! Ён нічога ні ў кога ня ўкраў! Ён ідзе ў гімназію! Яму няма чаго бегчы!

Ён скурчыўся ўвесь, сьціснуўся, сіпеў, пырскаў сьлінаю, трос барадою і наскокваў на студэнта.

— Ваша справа,—адрэзаў студэнт.—Я толькі папярэдзіў.

І ён павярнуўся на сваіх бясконца доўгіх нагах.

Але стары пераплётнік ухапіўся за полы яго пацёртага паліта.

— Мая справа? Ну, што гэта за слова—мая справа? Мая справа—спакойна жыць. Мая справа—спакойна есці хлеб, які я зарабляю! Мая справа—гадаваць гэтага сірату, гэтага хлопчыка, каб ён вырас чалавекам, каб на яго ніхто не пляваў, калі ён ні ў чым не вінаваты... Ну, мая справа, каб ніхто нікога ня крыўдзіў, каб людзі былі людзьмі, каб яны былі справядлівыя!.. Ну, вось мая справа! А ўцякаць—не мая справа. Я ў гэтым горадзе радзіўся, у гэтым горадзе радзіўся мой унук, я нікога ня крыўдзіў, тут я займаўся сваім рамяством, тут мой варстат...

Ён змоўк.

З-за вугла вулачкі даносіўся глухі шум, быццам удалі насоўвалася навальніца.

Твар студэнта сударгава скрывіўся, скрозь сьціснутыя зубы вырваўся праклён.

Стары пераплётнік маўчаў. Ён выпрастаўся і, выцягнуўшы доўгую, худую шыю, прыслухоўваўся.

Шум набліжаўся шпарка. Ужо можна было адрозьніць сьвісткі, сьмех, крыкі, плач і стогны.

Вулачка ўзбударажылася. Замыкалі вароты, зачынялі крамы, адны кідаліся проста на шум, другія прэч ад яго.

Хлопчык раптам моцна і спалохана заплакаў. Студэнт, моцна стукнуўшы дзвьярыма, застаўся ў пустых сенцах.

А стары яўрэй усё слухаў. Ён, відаць, не заўважыў ні таго, што хлопчык плача, ні таго, што студэнт выйшаў. Зіркі яго пайшоў у глыб, ніжняя губа адвісла, на твары была напісана напружаная ўвага. Відаць было, нават праз скураны фартух, як дрыжаць яго старыя калені. Твар з чырвонага зрабіўся бурым, з бурага жоўтым, з жоўтага бледым, бялей за сыяну. У яго быў такі твар, быццам яго падшыбла куляй. Здавалася, яшчэ хвіліна, і гэта старое, нядужае цела надломіцца і ўпадзе мёртвым.

На апусьцелай вулачцы ўсё мацней, усё бліжэй, усё выразней чуліся крыкі, сьмех, сьвіст, пракляцці рухавага натоўпу. Хрыплыя, п'яныя галасы зьліваліся з д'ябальскім віскам хлопчыкаў. Паветра здавалася напоеным дзікім крыкам звар'яцелай плоймы. Нейкая зьвярыная разыюшанасьць запоўніла ўсю вулачку, разьлілася па ёй дзікім, усё затапляючым натоўпам. Трашчэлі ваканіцы, грукацелі і каціліся бочкі, зьвінела шкло, гуло каменье, ляскалі жалезныя ламы; усе яны, здавалася, былі жывымі ўдзельнікамі брыдкага хору. Як сьнег, ляцеў пух з распоратых пярын і падушак.

Ужо ўсяго толькі некалькі мізэрных крамак адзяляла Мэндэлеў дом ад вар'яцеўшага натоўпу. Хлопчык больш ня плакаў, але дрыжэў, як ад хо-

ладу, і прыціскаўся да дзеда. Вялікія цёмныя вочы дзіцяці яшчэ больш пацямнелі і змрочна мігцелі на збыялелым тварыку.

І дзіўна: блізка прыціснуты да яго хлопчык і блізкасьць небясьпекі ўлілі новыя сілы ў душу старога яўрэя. Ён палажыў руку на галаву дзіцяці, глыбока і цяжка ўздыхнуў, і на яго белым, як палатно, твары вочы ўжо гарэлі і жыцьцём і палкасьцю.

— Шшш,—супакойваючы, прашаптаў ён.

Толькі цяпер ён стаў супакойваць хлопчыка, які ад страху ўжо даўно перастаў плакаць. Цяпер толькі ўсьвядоміў ён, што хлопчык раней плакаў.

У гэты момант у доўгія вузкія сенцы пасьпешна ўбеглі жанчыны: жонка канатчыка з дзіцём на руках, дворнічыха і крамнічыха.

— Уцякайце, Мэндэль!—з парогу ўжо крыкнула дворнічыха.—Хутчэй уцякайце, пакуль яны не дабраліся сюды. Я зараз пастаўлю ў вас на вакне абраз ці крыж. Усюды паставілі ўжо, і туды ня йдуць...

Яна схапіла хлопчыка за руку.

— Бяжы, Кубусь, схавайся за фіранкаю.

Жанчыны абступілі дзеда і ўнука, засланыя іх сабою, пхаючы да ложка. Яны так даўно ведалі яўрэя, які быў такі добры, гасьцінны чалавек. За жанчынамі сьледам у пакой сталі набірацца і іншыя жыхары гэтага дому. Пакой перапоўніўся людзьмі.

Стары Мэндэль паклаў адну руку на плячо хлопчыку, а другою адсунуў жанчын. Ён ужо зусім аўладаў сабою.

— Пакіньце Кубуся,—сказаў ён цвёрда, і голас яго гучэў, як зван.—Пакіньце! Вялікае вам дзякуй за тое, што вы хацелі прыкрыць мяне сваімі сьвятынямі, што хацелі выратаваць мяне, але я ў сябе на акне крыжа не пастаўлю! Я ня буду саромецца таго, што я яўрэй. Я не хачу баяцца! А калі ў іх сэрца няма, калі яны хочуць крыўдзіць людзей, ну, дык яны ня зьвернуць увагі на гэты абраз... Ну, дык яны нават і ня людзі. Ну, дык яны проста дзікія зьвяры. Ну, а калі яны людзі, дык для іх сівая галава такога старога чалавека і такое нявіннае дзіцё—таксама сьвятыя. Пойдзем, Кубусь!

Не зьвяртаючы ўвагі на моцныя пратэсты ўсіх прысутных, цягнуў за сабой хлопчыка, ён падышоў да акна, ударам кулака расчыніў абедзьве яго палавіны і стаў.

Ён стаяў у расшпіленым каптане, у скураным фартуху, з дрыжачай белай барадою і высока паднятай галавою, прыціскаючы да сябе гімназістыка ў форменнай тужурцы. Хлопчык з жахам углядаўся ў натоўп, які выў, і вялікія вочы яго расплюшчваліся ўсё шырэй.

Відовішча было такое жаласнае, што жанчыны разрыдаліся.

Натоўп на вуліцы зараз-жа заўважыў яўрэя ў акне, кінуўся паўз крамкі да яго.

Яго гэройская адвага, нямы заклік да людзкіх пачуццяў натоўпу былі прыняты імі за абразу, за насьмешку.

Натоўп кінуўся разбіваць бочкі з воцатам ці гарэлкаю, разрываць пакункі з таварамі, распорваць пярыны, ламаць кошыкі. Цяпер успыхнуў той дзікі пал да зьдзеку, той зьвярыны інстынкт жорсткасьці, які таіцца ў кожным чалавеку і, успыхнуўшы ў адным, захоплівае, як пажар, увесь натоўп.

Яшчэ не паспеў натоўп дабрацца да акна, як кінуты некім камень папаў у галаву хлопчыку.

Кубусь крыкнуў, жанчыны кінуліся да яго.

Яўрэй выпусціў яго руку, але нават не азірнуўся. Ён падняў рукі ўгору, утаропіў зірк у неба і бяскроўнымі вуснамі шаптаў:

— Госпадзі, госпадзі!

Гарачыя буйныя сьлёзы каціліся па твары.

У гэты момант ён быў сапраўдным гэроем, змагаром.

Пярэднія рады натоўпу ўжо дабеглі да акна, але тут ім перарэзаў шлях высокі, худы студэнт з мэзаніну.

З растрапанымі валасамі, у расшпіленым мундзіры стаяў ён пад акном Мэндэля, шырока расставіўшы ногі і раскінуўшы рукі са сьціснутымі кулакамі. Высокай сваёй фігурай ён амаль што не да паловы засланяў сабою акно.

Гнеў, сорам, пагарда, спачуваньне, страх за ста-

рога хвалявалі яго раскрытыя грудзі і залівалі агнём яго смуглявы рабы твар.

— Не чапаць гэтага яўрэя!—накінуўся ён, як сабака на ланцугу, на першых-жа, што дабеглі да яго.—А не, дык біце мяне, нягоднікі, сукіны дзеці, сволачы!

Ён дрыжэў усім целам, і голас яго перарываўся ад гневу. А маленькія цёмныя вочкі сыпалі іскры.

У гэты момант ён быў прыгожы.

Некалькі чалавек з натоўпу, больш цьвярозыя, адступілі. Выгляд юнака і яго словы сваёй сілай дзейнічалі на іх.

Доўганогі студэнт, карыстаючыся гэтай хвіліннай сумяціцай, ускочыў у акно, адпіхнуў старога Мэндэля і застаўся ў акне адзін.

Натоўп з глухім шумам прайшоў далей. Кпіны, пагрозы, крыкі, лаянка чуліся за ім.

Паступова, аднак, шум сьціхаў, аддаляўся і перайшоў, нарэшце, у нейкі смутны, нявыразны гул.

* * *

У гэты вечар ніхто не займаўся за хваёвым сталом, ніхто не працаваў ля варстату. З пасьцелі, з-за чырвонай фіранкі, час-ад-часу даносіліся слабыя стогны дзіцяці.

Было зусім ціха. Калі-б не разбітае шкло ў акне, калі-б ня кінутыя на падлозе шынэль і ранец, ніхто-б і не падумаў, што раніцою тут шумела бура.

На ложку, за чырвонаю фіранкаю, ляжаў гімназістык з абвязанай галоўкаю. На начным століку гарэла зялёная лямпачка. Побач сядзеў студэнт, трымаючы хлопчыкаву руку.

Твар у студэнта быў звычайны—рабы і няпрыгожы. Толькі ў вачох яшчэ гарэла непатухлае полымя абурэння.

Ён сядзеў моўчкі, нахмурыўшыся, і час-ад-часу раздражнёна і нецярпліва пазіраў у цёмны кут.

У тым кутку нярухома і моўчкі сядзеў стары Мэндэль Гданскі. Сагнуўшыся, абапёршыся локцямі ў калені, закрыўшы рукамі твар, сядзеў ён так ужо даўно, з самага паўдня, з самага таго часу, як даведаўся, што хлопчыку не пагражае ніякая небяспека.

Маўчаньне і нярухомасьць старога пераплёتیіка раздражнялі студэнта.

— Мэндэль!—ня вытрымаў ён нарэшце.—Ды вылазьце-ж вы з вашага кута. Што вы? Пахавалі каго-небудзь, ці што? Аджа нічога няма. Пустая гарачка—і толькі. Вось скура зарасьце, і хлопчык праз тыдзень зноў пойдзе ў гімназію. А вы сядзіце так, быццам у вас хто-небудзь памёр.

Стары яўрэй маўчаў.

Толькі праз хвіліну ён падняў галаву і прамовіў дрыжачым ад хваляваньня голасам:

— Вы пытаеце, ці не пахаваў я каго-небудзь? Ну, так, пахаваў. Я пасыпаў галаву попелам, я палажыў рагожу на галаву, я сяджу на попеле,

і ногі ў мяне босыя, і каюся я, і шмат ва мне пакуты і шмат ва мне горасьці.

Ён змоўк і зноў закрыў твар рукамі.

Пры святле зялёнай лямпачкі галава яго рабіла ўражаньне нейкай здані. Хлопчык жаласна прастануў два разы, і зноў надышла цішыня.

І сярод гэтай цішыні Мэндэль Гданскі зноў падняў галаву і прамовіў:

— Вы гаворыце, што ў мяне ніхто не памёр? Ну, у мяне памёрла тое, з чым я радзіўся, з чым я пражыў шэсьцьдзесят сем год, з чым я спадзяваўся памерці... Ну, у мяне памёрла замілаваньне да гэтага гораду.

ІСАЙКА

I

Ня толькі паны афіцэры і бакавая арыстократыя, але і ўсе матросы звалі гэтага змарнелага на выгляд, маленькага, бледатварага чалавека з тыповым яўрэйскім кручкаватым носам, тонкімі губамі і сур'ёзным і ў той-жа час крыху пужлівым выглядам вялікіх, нязвычайна ціхіх, чорных вачэй,—не па прозьвішчу, як звычайна вядзецца, а паменшаным імем Ісайка. Другога прозьвішча ў яго ня было, хоць Ісайку ўжо мінула сорак і ён быў старым матросам, што адслужыў шаснаццаць год з абавязковых у мінулыя часы дваццаці пяці год, у годнасьці карабельнага ветразьніка, г. ё. майстра, які шыў і латаў ветразі.

Ісайка даўно прывык да гэтай мянушкі. Ён атрымаў яе ўсьлед за тым, калі бляды, як сьмерць, тонкі, як сярнічка, у засаленым, падраным лапсардаку і ў пэйсах, зьявіўся, у ліку другіх, у рэкруцкі пункт, што пасядаў у адным з гарадоў Паўночна-Заходняга краю, і, ня гледзячы на свае вузкія грудзі і малы рост, на якія ён так спадзяваўся, па-

чуў страшнае: «лоб». Як ні плакала маці і як ні кланяўся ў ногі вайсковаму доктару бацька, Ёсайку «забрылі». Узялі і чамусьці назначылі на флёт (мабыць, з-за малога росту) і хутка адправілі з партыяй у Кронштадт. У флёткім экіпажы, куды папаў Ёсайка, яго з першага-ж дня сталі называць не па прозьвішчу, а Ёсайкам.

Так з тых часоў ён і застаўся на ўсё жыццё Ёсайкам.

«Не ў мянушцы справа, а ў тым, каб на службе ня білі і не каралі лінькамі і дубцамі!»—разважаў пра сябе Ёсайка і зусім ня крыўдзіўся, што яго завуць ня так, як рускіх, тым больш, што адносіны да яго матросаў былі вельмі добрыя. Яго нават шанавалі. Амаль усе, не выключваючы боцманаў і афіцэраў, паважалі Ёсайку, як зусім «правільнага» чалавека, сумленнага, сьціплага, працавітага і прытым «башкаватага» і з «вялікім паняцьцем», які ўмеў пры выпадку вытлумачыць тое, што чаго ніхто другі на караблі ня мог. А Ёсайка, як казалі матросы, «усё мог». І гаварыў ён так пераконваюча і красамоўна, што яго са здавальленьнем слухалі, ня глядзячы на яўрэйскі акцэнт. Ёсайка, стаўшы на службу, сам навучыўся пісьменнасьці і чытаў не адны яўрэйскія кнігі, а і расійскія. Ён любіў «заянца кніжкаю», што ў тыя часы было рэдкасьцю сярод матросаў, у аграмаднай большасьці няпісьменных, і з ахвотаю гутарыў аб прачытаным.

Гэта і давала яму аўторытэт «вучонага» чалавека, якім ён умела карыстаўся.

Рэпутацыя Ісайкі даўно зацьвердзілася на экіпажы, у якім ён служыў з дня паступленьня ў матросы, і ніводная пляма не зацямяла гэтай заслужанай добрай славы.

Праўда, некаторыя з матросаў знаходзілі, што хоць Ісайка і добры чалавек, але ўсё-ткі «жыд», і як-ні-як, а да вядомай ступені вінаваты ў тым, што Юда прадаў Хрыста за трыццаць срэбных і што продкі Ісайкавы, хоць і далёкія, укрыжавалі Хрыста. Аднак асабовыя якасьці Ісайкі, няздольнага пакрыўдзіць нават мухі, а ня тое, што прадаць ці ўкрыжаваць каго-небудзь, у значнай меры зьмякчалі вінаватасьць яго за ўкрыжаванага Хрыста нават у вачох некалькіх шалёных юдафабаў, сярод якіх асабліва вызначаўся катэгорычнасьцю поглядаў рыжы і тоўсты пісар з кантоністых, Аўдзееў, які апавядаў пра яўрэяў самыя немагчымыя рэчы. Але і ён, нарэшце, прышоў да згоды, што Ісайка зусім не падобны на «паганага жыда» і не адважыцца на «іхныя» ганебныя ўчынкі. Пераканала яго галоўным чынам тое, што Ісайка ня скнары на грошы. Апошняя акалічнасьць была добра вядома Аўдзееву, які гады тры не даваў пазычаных ім у Ісайкі трох рублёў, карыстаючыся яго далікатнасьцю.

І пісар часамі шкадаваў, што Ісайка не перахрысьціцца.

— Тады быў-бы сапраўдным чалавекам,— дадаваў ён.

Гаварылі аб гэтым Ісайку і другія асобы,

Айцец Сьпірыдоні, басісты іераманах з Вала-амскага манастыра, які быў на караблі некалькі кампаній за сьвяшчэньніка, якому Ёсайка ня раз вычышчаў і зусім нанова латаў раску пасья таго, як айцец Сьпірыдоні бываў на беразе,—завёў аднойчы гаворку аб тым цікавым і неабыякім пытаньні.

— Вельмі-ж ты, Ёсайка, добры на сэрцы і ня скнара чалавек,—гаварыў сваім густым, трохі асіплым пасья «берагу» басам айцец Сьпірыдоні, прымаючы ад Ёсайкі расу.—Вось, напрыклад, латаеш ты служыцелю божаю і зусім чужой табе веры і ніякай мзды за сіе не патрабуеш... Хіба гэта не паказвае ў табе, Ёсайка, ісьціна-хрысьціянскай дабрачыннасьці. Другі вось і праваслаўны, а возьме з папа грыўню, а ты жыд, пазбаўлен благасьці божай, а не бярэш,—гаварыў іераманах, дужа задаволены, што Ёсайка ніколі не намякае аб якой-нежудзь нагородзе за сваю работу.—І ведаю, што і ў будучыні, калі прыдзецца прыйсьці да тваёй паслугі, не адмовіш. Ці ня так, Ёсайка?

Ёсайка адказваў, што ён заўсёды са здавальненьнем, калі што палатаць.

— То-та і ёсьць... Я і кажу, што ў табе душа хрысьціянская, дарма, што вера твая, проста, калі сказаць, паганая. Ты ўжо ня злуйся за праўду, Ёсайка, а ўсе лічаць, што паганая!—упарта гаварыў айцец Сьпірыдоні, і пры гэтым яго поўны, зьлёжку апухлы твар дабрадушна і вясёла ўсьміхаўся.

Ёсайка не супярэчыў. Але, мабыць, не жадаючы

цягнуць размовы ў гэтым кірунку, асьцярожна і з пашанаю спытаў:

— Дык вам нічога больш не патрабуецца, бацюшка?

— Не, ты, Ёсайка, пачакай. Я маю табе сказаць нешта.

— Дазвольце гаварыць, а я буду слухаць,—далікатна адказаў Ёсайка, схіліўшы ледзь-ледзь на бок сваю закурчавеўшую галаву.

— Ведаеш што, Ёсайка? Кінь ты сваю жыдоўскую веру... ну яе. Успрыямі-тка, брацец, благадаць божую і прыабшчыся да лону чад праваслаўных. Галоўнае—шкода мне цябе, Ёсайка... вельмі-ж ты добры норавам чалавек, а між тым душа твая гіне. Вер слову: гіне! Жыдом на тым сьвеце, ты думаеш, дзе месца? У гіене агненай, у печы, значыцца! А што ім прызначана? Як ты мяркуеш?

— Вам лепей ведаць,—дыплёматычна адказаў Ёсайка.

— Вуглі глытаць,—катэгорычна разважаў айцец Сьпірыдоні і дадаў:—Перахрысьціся лепш.

— Што рабіць! Калі ўжо міласэрдны бог такі на жыда злы, як вы кажаце, што загадае гарачыя вуглі глытаць, я буду і вуглі глытаць, калі іх на ўсіх жыдоў хопіць, а веры не перамяню. У сваёй веры радзіўся, у ёй і памру, бацюшка,—адказаў Ёсайка.

І, пакруціўшы ў руках шапку, зноў спытаў:

— Дык я, з вашага дазволу, пайду, калі вам больш нічога ня трэба?

— Глупы ты чалавек, Ісайка, калі ня хочаш душу ратаваць.

— Мусіць і ёсць глупы,—згадзіўся Ісайка, і па яго твару мільганула тонкая, ледзь прыкметная ўхмылка.—А, можа, яшчэ што залатаць патрабуеце?

— Дзякуй, Ісайка. Пакуль усё ў акураце... Бачу: глухі ты на ісьціну. А ты пра мае словы падумай.

— Чаму не падумаць? Аб усякім слове трэба падумаць, на тое ўсякаму чалавеку бог развагу даў. І жыда не пакрыўдзіў,—дадаў з ледзь чутнай гіронічнай ноткай Ісайка і шыгануў з каюты.

«Ня слухае!»—падумаў, уздыхнуўшы, айцец Сьпірыдоні.

І, наглядзеўшыся дасканала на залатаную люстранавую раску, пашкадаваў, што такому добраму жыду, як Ісайка, ва ўсякім выпадку прыдзеца кепска на тым сьвеце.

II

Быў і другі, больш сур'ёзны намер на Ісайкаву душу з боку адной паджылой адміральшы ў Кронштадзе, якая пад старасьць год, пасяля вясёлага жыцьця, якое мела мала агульнага з яе пазьнейшымі поглядамі на жаночую дабрачыннасьць і шлюбны абавязак, раскідала яшчэ вялікі запас пачуцьця ўжо не на зямныя, а на духоўныя перамогі.

Ісайка шыў адміральшы чаравікі (ён быў адменны шавец і шыў з «фасонам»), атрымоўваючы за работу «што дадуць». Карыстаючыся тым, што Ісайка казённы чалавек і прысланы быў да яе падначальным мужу экіпажным камандзірам, адміральша давала, вядома, мала, але за тое ня супроць была выратаваць Ісайкаву душу, абярнуўшы яго на шлях праўды.

І вось, аднойчы, даўшы Ісайку дзьевае грыўні за работу шчыгульных чаравік з французскімі заднікам і літасьціва кіўнуўшы галавою ў адказ на «вельмі ўдзячан, ваша правасхадзіцельства!»—адміральша зрабіла некалькі крокаў, каб папрабаваць, ці спрытна сядзяць чаравікі, і, задаволеная, прысела затым на канапу і сказала:

— Ты-ж, Ісайка, жыд?

— Точна так, ваша правасхадзіцельства!—адказаў Ісайка, адступаючы да дзьявэрэй.

Адміральша ўздыхнула і павяла прамову аб заблудзіўшых душах. Гаварыла яна не без натхнення пра ісьціну і духоўнае адраджэньне, пра цемру і сьвятло, відавочна захопленая ўласным сваім красамоўствам, і скончыла прамову парадаю хрысьціцца, абяцаючы Ісайку, апроч ратунку духоўнага, некаторае яшчэ матэрыяльнае дабро. Яна ведае, што Ісайка добры і сумленны чалавек, і папросіць мужа, каб Ісайку ўзялі ў унтэр-афіцэры і пакінулі пры беразе.

Прапанова была прывабнай, асабліва пэрспектыва быць заўсёды на цвёрддай зямлі, якую Ісайка

лічыў непараўнана прыемней і зручней морскае стыхіі.

Ён так уважліва і, здавалася, глыбока, ня міргнуўшы вокам, слухаў адміральшу, стоячы на выцяжцы, з рукамі па швах, ля дзвярэй сталовай, у якой адбывалася гэта духоўнае навучаньне, што адміральша амаль не сумнявалася ў Ёсайкавым збавеньні і, дабрасхільна ўставіўшы на яго некалі прыгожыя вочы і ўстрахнуўшы лёгкім рухам галавы пару сівых завітак, што аздаблялі паблеклыя шчокі, не без некаторай урачыстасьці прамовіла:

— Ты, вядома, хочаш быць хрысьціянінам, Ёсайка? А я буду тваёй хроснай маткаю!—дадала яна і літасьціва ўхмыльнулася.

Сам разумеючы і ўмеючы цаніць тонкія звароты і наогул па натуры вельмі мяккі чалавек, Ёсайка заклікаў на дапамогу ўсё сваё дыплёматычнае ўмельства і ўсю сілу сваёй вёрткасьці, каб не абразіць адміральшу і не ўзварушыць яе незадавальленьня якім-небудзь непаважным адмаўленьнем ад яе гэткай шчырай прапановы. Ды, прызнацца, к таму і спалохаўся, каб ня вышла для яго якой-небудзь сур'ёзнай няпрыемнасьці. Ці мала што ўздумае начальства? Пры адной гэтай думцы ў Ёсайкі апала сэрца.

І ён пачаў з таго, што некалькі разоў нізка і шчыра кланяўся і дзякаваў, што такая шанюная пані зьвярнула на нявартага нічога Ёсайку сваю дабрадзеіную ўвагу. Ці думаў ён чакаць гэткай пашаны?

І Їсайка ўсё кланяўся і дзякаваў у самых тонкіх
выразах, якія толькі мог прыдумаць, аднак на пы-
таньне адміральшы не адказваў і нават рызыкнуў
ад падзякі досыць спрытна перайсьці да прапано-
вы зрабіць яе правасхадзіцельству летнія чара-
вічкі самага апошняга загранічнага фасону, што
прывезла з Парыжу адміральша Гвазьдзёва.

— Я ў іх бачыў гэтыя чаравічкі... Ай, які пры-
гожы фасон, ваша правасхадзіцельства, ай як
акуратна зроблена!—захапляўся Їсайка.—І абый-
дуцца ўсяго два рублі з маім таварам:—дадаў
Їсайка, вырашыўшы даплаціць сваіх паўтара рублі,
каб толькі задобрыць скнару адміральшу і адхіліць
яе ўвагу ад ратаваньня яго грэшнай душы.

Адміральша ласкава прыняла прапанову і рас-
пытала Їсайку падрабязна пра загранічныя чара-
вічкі адміральшы Гвазьдзёвай, і Їсайка думаў кан-
чаткова адкланяцца, паабяцаўшы пастарацца над
чаравічкамі і даставіць іх праз пяць дзён, як адмі-
ральша спытала:

— Што-ж ты, Їсайка, на маё пытаньне не ад-
казаў? Хочаш ты хрысьціцца?

Їсайка прыняў раптам сур'ёзны і таемны выгляд
і, паніжаючы голас, прамовіў некалькі конфідэн-
цыяльным тонам:

— Ніяк не магу, ваша правасхадзіцельства.

— Чаму ня можаш?

— З-за бацькі і маткі, ваша правасхадзіцель-
ства. Ёх шкода,

— Чаго-ж іх шкадаваць?—здзівілася адміральша.

— Яны, ваша правасхадзіцельства, старыя, дурныя людзі, жывуць у глушы і па неадукаванасці сваёй скажуць: «Хіба можна сваю веру мяняць, як, з дазволу сказаць, начны «гарнітур», ваша правасхадзіцельства, і падумаюць, што іхны сыноч Ісайка прадаў сваё сумленьне і зрабіў, асьмелюся далажыць, як самы апошні чалавек. Мае бацька з маткаю людзі без вялікіх паняцьцяў, ваша правасхадзіцельства, ня ведаюць, якая вера самая правільная, і спытаюць: «Па якой такой прычыне, Ісайка, рускія не мяняюць сваёй веры і жывуць, у якой родзяцца, а ты, Ісайка, перамяніў яе, га?» І скажуць: «Будзь ты за гэта пракляты, Ісайка!» І будуць усё плакаць і плакаць, што ў іх такі сын, і з гора памруць, ваша правасхадзіцельства. І мне будзе вельмі сорамна і крыўдна, калі праз мяне бацька з маткаю памруць. Ай, як сорамна! А за вашу міласьцівую ўвагу да маёй грэшнай душы дай бог вашаму правасхадзіцельству шчасьця і здароўя... І пану мужу вашаму і дзеткам... Ці не загадаеце і ім боцікі зрабіць?—нечакана дадаў Ісайка і зноў закланяўся.

Не пазбаўленае разумнае спрытнасці спасыланьне Ісайкі на бацькоў, якія даўно ўжо супакойна адпачывалі ў магілах, довады, укладзеныя ў вусны гэтых «дурных» людзей, і, нарэшце, сапраўды казачная таннасьць чаравікаў, абяцаных Ісайкай, усё гэта разам пакінула на адміральшы добрае ўра-

жаньне, і яна, з прычыны цяжкага становішча Ёсайкі, не дамагалася больш ратаваньня яго душы і нават пахваліла Ёсайку за яго замілаваньне і пашану да бацькоў.

— Хлопчыкам пакуль што ня трэба ботаў, Ёсайка. У іх яшчэ добрыя.

Значна заспакоены і нават павесялелы, Ёсайка сэнтэнцыёзна заўважыў, што «ўсякі чалавек павінен паважаць бацькоў» і дадаў:

— Дык на чаравічкі пражкі загадаеце паставіць, ваша правасхадзіцельства?

— Ці ня лепш банты, Ёсайка?

— Як загадаеце, ваша правасхадзіцельства, але толькі, асьмелюся далажыць, пражкі будуць трывалей за банцікі... Канечна, можна і банцікі, але апошні фасон—пражкі, і ў адміральшы Гвазьдзёвай на чаравічках пражкі.

— Дык пастаў і мне пражкі.

— Слухаю, ваша правасхадзіцельства.

Ёсайка цяпер не сьпяшаўся выходзіць, упэўнены, што ранейшай размовы больш ня будзе. Заўважыўшы добры настрой адміральшы, у яго ўзьнікла сьмелая думка, у сваю чаргу, пакарыстацца адміральшай, каб пазбавіцца, пры яе дапамозе, ад плаваньняў і абсталявацца пры беразе, не рызыкуючы ўласнай душою.

І, асьцярожна пераступіўшы з нагі на нагу, ён сказаў:

— А я ўжо, ваша правасхадзіцельства, паклапачуся, каб чаравічкі былі ня горш за загранічныя.

І заўсёды, што дазволіце загадаць, зраблю на першы сорт і вам і маладым панічом. Вось толькі летам аніяк не магу, бо ў мора пасылаюць... Летам сама носяцца боцікі ў маладых панічкоў,—падкрэсьліў Ісайка:—а Ісайкі няма... Каб я быў пры беразе, ваша правасхадзіцельства, тады і калі адносна пачынкi, і новыя боцікі... Толькі дазвольце патрабаваць.

— Што-ж, я скажу мужу,—прамовіла адміральша.

— Вельмі буду ўдзячны, ваша правасхадзіцельства! Шчасьліва заставацца, ваша правасхадзіцельства!—адказаў узрадаваны Ісайка і, павярнуўшыся, як трэба па форме, налева кругом, выйшаў.

Аднак Ісайка пры беразе не застаўся і ў тое-ж лета быў адпраўлены ў плаваньне. Адміральша была пра сваё абяцаньне і хутка пасля размовы з Ісайкам пераехала з мужам у Пецярбург, і Ісайку прасіць было некага.

Але затое, з ад'ездам адміральшы, ужо ня было ні з якога боку спробаў выратаваць Ісайкаву душу, і ён, цвёрды ў сваёй веры, сьвята выконваў прадпісанья яго рэлігіяй звычайі, па меры магчымасьці. Надзвычайна рэлігійны, Ісайка кожную пятніцу вечарам, ці на беразе, ці ў плаваньні, забіраўся куды-небудзь у ціхі куток і, накінуўшы на сябе маліцьвены плашч, доўга і горача маліўся, воючы ціхім і гугнявым голасам свае аднастайныя і ма-натонныя кантаты. Бледны, худы Ісайкаў твар,

з вялікімі чорнымі вачыма, у такія хвіліны сьвяціўся натхненнем, расчуленасьцю і нейкай ціхай тугою, і голас яго дрыжэў ад наплыву рэлігійнага пачуцьця.

Аб чым ён маліўся? Чаго ён прасіў?

І ніхто з матросаў не дазволіў сабе ні насьмешкі, ні якой-небудзь зьневажальнай заўвагі. Наадварот! Усе з асьцярожнай павагаю абыходзілі стаяўшага на малітве яўрэя, і многія, дзівячыся на яго натхнёную малітву, ціха, у нейкай здзіўленай развазе, гаварылі:

— Жыд, а які старанны да свайго бога Ёсайка.

III

Ня ставілася ў асуджэньне Ёсайку і яго страх перад морам, асабліва, калі яно пачынала хвалявацца, і нейкі непераможны, чыста фізычны сполах да рызык і небясьпекі, злучаныя з сапраўднай матроскай справай.

Сапраўды, Ёсайка ня мог перамагчы ў сабе гэтага пачуцьця, і з яго, бязумоўна, ня выйшла марака. Усе шаснаццаць год сваёй службы ён прабыў «нестраявым», займаючыся майстэрствам ветразніка. Ніколі ня мог ён падняцца да марса—палохаўся і, пераступіўшы некалькі ванцін, спускаўся, адчуваючы сябе на палубе бязьмерна шчаслівей, і не адважваўся больш паўторваць гэтых дабравольных спроб у пачатку службы, паколькі годнасьць нестраявога пазбаўляла яго ад спэцыяльна-

матроскай справы. І толькі ў часе аўралаў, калі выклікалі ўсіх наверх, Ёсайка павінен быў выконваць абавязкі простай рабочай сілы: разам з другімі цягнуць унізе, на палубе, якую-небудзь прыладу, стаяць ля вымбовак на шпіле, пры падняцці якара і да т. п., што ён і выконваў заўсёды з адменнай стараннасцю. Ён добрасумленна «трэкаў» снасьць ці навальваўся грудзьмі на вымбоўку, напружваючы ўсе свае слабыя сілы і поўны самалюбнага задзёру паказаць, што і ён можа працаваць ня горш за іншых.

Але ўсяго, што было на караблі вышэй палубы, ён баяўся і з пужлівай павагаю заглядаў на вяршыні высокіх шчоглаў. Пры аднэй думцы аб тым, што яго раптам маглі-б паслаць у сьвежую пагэду ўмацоўваць марсэль, стоячы на вяршачным «пэрце» шпарка-хісткай рэі, бугшпрыт, што гэтак зарываецца ў ваду,—прыбіраць кліверы, Ёсайка ўвесь халадзеў, жмурыў вочы і неяк бездапаможна адмахваўся, быццам ад страшэннай здані, сваімі маленькімі і худымі, зусім не матроскімі рукамі, з тонкімі касьцістымі пальцамі, што па-майстэрску валадалі аграмаднай паруснай голкаю.

— Такім ужо, значыцца, пужлівым Ёсайку бог стварыў, а ён не вінаваты. І рад быў-бы, ды ня можа. Нутро ня прымае. Пашлі Ёсайку, напрыклад, на брам-рэю,—са страху памрэ.

— І не дапаўзе, а зваліцца ў мора.

— Зусім не матроскае натуре чалавек Ёсайка.

— І сілачкі ў ім ніякай няма.

Так пра яго разважалі матросы і, гатовыя абзінаваціць і павыскаляцца з усякіх праяў баязьлівасьці ў таварышоў, у суджэньнях пра Ёсайку, з чуласьцю разуменьня, прыкладвалі да яго асобную мерку, і калі некаторыя старыя матросы, здаралася, і падсьмейваліся з гэтае прычыны з Ёсайкі, дык самым дабрадушным чынам і бяз усякага чамеру прынізіць ці абразіць яго, тым больш, што і сам Ёсайка не хаваў сваёй слабасьці.

— Усяго мне даў бог,—казаў Ёсайка:—і развагі, і стараннасьці, і цярплівасьці, а вось матроскай адвагі ня даў, браткі... Мусіць, усякаму чалавеку свая доля, і бог не жадае, каб яўрэй быў матросам... «Будзь ты майстрывы і жыві на сухім шляху!»—вось што загадаў бог яўрэю,—дадаваў Ёсайка, прыпісваючы богу свае ўласныя жаданьні.

— А што, Ёсайка, калі раптам ды старшы афіцэр пашле цябе ў адседку на нок?—жартаваў хто-небудзь з унтэр-афіцэраў ці старых матросаў.

— Не пашле! Навошта мяне пасылаць?

— А на кару!

— Пхэ! За што мяне караць? Я латаю сабе ветразі ў падшкіперскай і ніхто мяне ня бачыць. І раблю сваю справу акуратна. Старшы афіцэр—разумны чалавек.

— Разумны, разумны, а калі ўзлуетца, дык і розум згубіць... Мала за што можна прычапіцца дарэмна... Дакладна ня ведаеш. Ubачыць цябе на палубе і закрычыць: «Паслаць Ёсайку на нок. Няхай Ёсайка праветрыцца!»

Ў нязвычайна жывым ісайкавым выябражэнні, што добра ведала, якія бываюць выпадковасці на вайсковым караблі, ужо мільгала ўяўленьне аб магчымасці чаго-небудзь падобнага і раптоўна складалася ў яскравую карціну. І ён спалохана выгукваў:

— У—у—у! Ня можа гэтага быць!

І разам за гэтым хутка кеміў, што гэта глупства і што з ім жартуюць, і сам усміхаўся і добрадушна-спакойна гаварыў:

— А ты, Мацьвеевіч, не палохай. Я і бяз гэтага палохаюся.

У свежую пагоду ісайка звычайна адчуваў сябе дрэнна і трывожна, хоць яго і не качала, і калі, здаралася, вялікі драўляны карабель, вытрымліваючы трэпку, стагнаў і скрыпеў усімі сваімі членамі, ісайка прыцішаны, з шырока-расплюшчанымі вачыма, шаптаў зьбялелымі вуснамі малітвы, схаваўшыся ў куток падшкіперскай каюты і прыслухоўваючыся да бульканья вады, што білася аб борт. Наверх ён ня выходзіў у такую пагоду, не жадаючы глядзець на гэтыя разьюшаныя хвалі, якія падкідвалі трохдэчны старасьвецкі карабель, як трэску, і поўнілі ісайкава сэрца панічным жахам. І ён уважаў перачакаць буру ў самотнасці, у паўцёмнай каюце, заваленай ветразямі і скруткамі вяровак і тросаў, не паказваючыся на вочы людзям і не саромячыся ўздрыгваць і вохкаць пры кожным імклівым дрыжэнні судна.

Але калі сьвісталі: «усіх наверх, чацьверты рыф браць!»—Ісайка з журбою ў сэрцы, праклінаючы злыбедны свой лёс, шпарка, аднак, выбягаў разам з другімі на верхнюю палубу і старанна цягнуў снасьці, лётам перабягаючы з месца на месца, і стараўся не падымаць вачэй на шалеючае мора. Навошта на яго, абрыдлае, глядзець!

І ў такія хвіліны, як сумысьля, задорыста прабягалі думкі аб маленькім ціхім кутку дзе-небудзь на цьвёрдай зямлі, у якім ён сядзіць у цяплыні, на маленькім зэдліку, і шые сабе боты ці чаравікі самага апошняга фасону, у той час як у галаве тоўпяцца рознастайныя думкі аб розных справах чалавецкіх і божацкіх, якія займаюць яго дапытны і дзейны розум.

«Няхай-б лепш забралі ў салдаты!»

Палахлівы сам, Ісайка затое з нейкай асаблівай павагаю і ў той-жа час з заміраньнем сэрца глядзеў на марсавых, якія ў такую буру па-заліхвацку зьбягалі па вантах, потым, быццам волаты-мурашкі, распаўзаліся па рэях і, прыпадаючы да белага паруса, хапалі надутую мякаць яго нейкай нябачанай сілаю.

— Уфф!—вырывалася з Ісайкавых грудзей пахвала і жах, што вось хто-небудзь ды сарвецца і зваліцца ў мора ці з шумам шлёпнецца на палубу, расьціснуты і акрываўлены.

Такія выпадкі здарыліся амаль што кожнае плаваньне і заўсёды варушылі Ісайку.

І ён пасьпешна апускаў свае вочы і зноў глядзеў сабе пад ногі, несьвядома прагаварыўшы суседу, быццам жадаючы выказаць сваё захопле нае здзіўленьне:

— Ай, якія адважныя! І як яны нічога не баяцца!

— Хто гэта, Ёсайка?

— Ды яны, нашы матросікі!—шаптаў Ёсайка без ганарлівага пачуцьця за тых, якія былі непадобны на яго.

IV

Але непараўнана больш за хісткія рэі і буры баяўся Ёсайка лінькоў, дубцоў і кулачнай расправы. Цялесныя кары надавалі яму ня толькі панічны страх фізычнае пакуты, але і інстыктыўны жах ганьбы заплёванага чалавечага гонару. А ён быў моцна разьвіты ў Ёсайкі, як і ў шмат якіх яўрэяў, у норавах якіх няма прывычкі да прыніжанай кары, з дзяцінства знаёмай расійскаму прыгоннаму люду таго часу.

Гэты жах, які даходзіў у Ёсайкі да нейкай хваравітасьці і заўсёды трымаў яго ў нэрвовым напружаным стане боязьні ня выклікаць чым-небудзь гнеў у кім-небудзь з начальніцкіх асоб, абярнуўся ў прывычку. І, ня гледзячы на шаснаццаць год шчасна праведзенай службы, Ёсайка заўсёды быў на варце, быццам заяц, што чуе блізкасьць

сабак. Аджа ў тыя далёкія часы, калі матросаў дрэсыравалі жорсткім біцьцём за нязначнае папушчэньне і калі сама жорсткасьць была ў модзе сярод маракоў, так магчыма і лёгка было «нарвацца» нават пры чуткай асьцярожнасьці Ёсайкі.

Ёсайка быў нязвычайна чулы для таго «жорсткага» часу. Выгляд аголенай матроскай сьпіны, на якую з ціхім шлёпаньнем лажыліся ўдары лінькоў з-пад рук азьвярэлых унтэр-афіцэраў ці боцманаў, пад зіркім наглядам прывыклага да такіх відовішч афіцэра, гэтае цела, што ўкрывалася сінімі палосамі з барвістымі падцёкамі, гэтыя пакорныя спачатку стогны чалавека, што пераходзілі потым у нейкі дзікі лямант безабароннае жывёлы і затым часамі зусім заціхаўшыя ад страты прытомнасьці,—напаўнялі душу Ёсайкі жахам і спачуваньнем. І калі яму выпадала быць сьведкаю такіх кар, якія адбываліся ў некаторых выпадках у прысутнасьці ўсёй карабельнай каманды,—Ёсайка, бляды, як сьмерць, уздрыгваючы сваім худым целам, ледзь стаяў на нагах і крадучыся выціраў нявольныя сьлёзы, палохаючыся, каб іх не заўважылі.

Вядома, Ёсайка добраахвотна ніколі-б не адважыўся прысутнічаць на такіх экзекуцыях. Калі, пасля вучэньняў і аўралаў, чуўся, бывала, загад пакараць каго-небудзь, і зьбялелы матрос ішоў на бак пакорны ці з штучным выглядам бесклапотнае разудаласьці,—Ёсайка ўцякаў уніз, у падшкіперскую каюту, прыціскаўся ў куток і, затыкаючы вушы, узварушаны, усхвалёвана шаптаў малітвы,

і яго вялікія ціхія і спалоханыя вочы сьвяціліся нявыразнай тугою.

— Жаласьлівы Ісайка!—гаварылі пра яго.

А Ісайка ня толькі спачуваў, але і нявольна здзіўляўся цярпеньню і мужнасьці, з якімі шмат хто з матросаў вытрымлівалі пакараньне, навадзіўшае на Ісайку такі сполах.

Асабліва здзіўляў яго адзін з яго блізкіх прыяцеляў, якім, па дзіўнай супярэчнасьці, быў Іван Рабы, каранасты, шырокаплечы, моцны і прыземісты матрос, год сарака, удалы і бясстрашны марсавы, які хадзіў на штык-болт, г. ё. выконваў самую цяжкую і небясьпечную справу на ноку (канцы рэі), і пры гэтым забіяцкі гуляка і п'яніца, не асабліва строгіх правіл чалавек, у хмелю буйны і нястрыманы на язык. Рабога секлі досыць часта і дасеклі да таго, што ён, бывала біўся аб заклад на чарку гарэлкі, што не прамовіць да пяцідзесяці ўдараў. І, сапраўды, ня кідаў гуку, і толькі бляды, з злосна скрыўленым тварам, на якім блішчэлі буйныя кроплі поту, сьціскаў зубы. Пасьля выйгрышу чаркі Рабы пачынаў зьлёгка ўскрываць. Ад крыку, паводле яго слоў, «ня так дух займала». Атрымаўшы часам сто лінькоў, Рабы надзяваў спушчаную з плеч сарочку і выходзіў, як уструпаны, выкурыць люльку тытуню. Потым звычайна спускаўся ўніз да Ісайкі, які ў падшкіперскай латаў ветразі, і гаварыў:

— Сотню, падлюгі, усыпалі, Ісайка.

— Сотню? Ай, ай, ай!—спалохана выгукваў

Ісайка, ня зусім, аднак, давяраючы ліку прыяцеля, бо бадзёры выгляд яго і тон голасу далёка не адпавядалі атрыманняю такой колькасці ўдараў.

— І лупцавалі-ж, я табе скажу, Ісайка! Асабліва гэты д'ябал Чакушкін навальваўся... За ўчарашняе п'янства... Казалі: нагрубіў вахценнаму начальніку... А я, хоць ты, забі, ня памятаю... Ты, брат, мазі сваёй падрыхтуй. Папрашу ўжо таварыша сьпіну памазаць.

Ісайка ўмеў рабіць нейкую мазь, якая, як казалі матросы, стрымлівала боль у сьпіне пасля пакараньня, і шмат хто карыстаўся Ісайкавай маззю.

— Як прасьвішчуць: «адпачываць!»—падрыхтую. Фэльчар прыпасу дасьць,—адказаў Ісайка і неяк баязьліва спытаў:

— А дужа баліць?

Твар Ісайкі меў такі пакутніцкі выгляд, што з боку можна было падумаць, быццам пакараны быў Ісайка, а не Рабы, загарэлы, грубы і сьмелы твар якога, поўнае выражэньне нейкай бесклапотнай разудаласьці, з бойкімі, дабрадушна-хітраватымі, шэрымі маленькімі вочкамі ня меў у сабе нічога пакутнага.

— На тое, братка ты мой, і б'юць, каб балела! А ты думаў так, дарэмна?—адказваў, усміхнуўшыся, Рабы.—А падлюзе Чакушкіну на беразе морду раскрывяню, будзь спакойны, нічога што унтэр. Цеста з яго хайла зраблю!—нечакана дадаваў матрос.

І звычайна дабрадушны погляд загараўся злым аганьком.

— Ай, ай, Іванавіч! За што?

— А за тое, каб ён, жывадзёр, не стараўся! Ты бі, калі твая пасада такая сабачая, па форме, а ня зьверствуй над сваім-жа братам.

— Горш будзе, Іванавіч. Ён табе пасьяля прыпомніць, калі зноў...

Ісайка далікатна не даканчваў і, уздыхаючы, дадаваў:

— Усё праз віно.

— То-та-ж праз віно, Ісайка. Ты вось з галавою чалавек, а не зразумееш, што матросу трэба пагуляць. Бяз віна, братка ты мой, зусім-бы служба апаскудзела... Ты гэта вазьмі ў толк, Ісайка.

— Адважны ты, Іванавіч... Нічога не баішся... Сто лінькоў?.. Ай, ай!.. І як ты толькі вытрымліваеш?

— Скура паабівалася. І не такую плепорцыю, дзякаваць богу, вытрымліваў!—не без самахвальства гаварыў Рабы.—Ня бойся, кланяцца перад імі, падлюгамі, ня буду, калі яны за бяспамяцтва з цябе скуру здзіраюць. Нагрубі, значыць, я цвярозы, забі на сьмерць—гэта правільна, а з п'янага хіба можна што браць? Хіба гэта сумленна?

— Сумленьне людзі даўно забылі, Іванавіч,—задуманна гаварыў Ісайка.

— То-та-ж і ёсьць. Людзі забылі, і я, значыцца, п'янствую... Бі, зрабі ласку... Бі толькі з развагаю,

не навальвайся! Я і тры сотні прыму і ў лазарэт ня лягу.

— Бач ты!—шаптаў Ісайка і з нейкім паважлівым здзіўленьнем паглядаў на Рабога.

— А ты, мабыць, Ісайка, і пяцідзiesiąці лінькоў ня прымеш? І ад такой дробязі з цябе дух вон. Зусім ты мізэрны, Ісайка!—сьмяяўся Рабы, паглядаючы на недалужную фігуру Ісайкі з лагодным жалем здаравеннага, моцнага чалавека.

Ісайка жмурыўся ад страху пры гэтых словах і ўсхвалявана, з нязвычайнай сур'ёзнасьцю у голасе, выказаў:

— А сорам? Ад аднаго сораму памерці можна... І—і—і!...

І Ісайка нават верашчэў.

— Які сорам?—не разумеў Рабы.—Гэта ты, Ісайка, са страху мелеш!.. Калі каму сорам, дык таму, хто чалавека не шкадуе і за ўсякую дробязь загадвае цябе паласаваць... Таму дык сорам... А матросу нікага сораму няма... Бог яму за гэта на тым сьвеце ўсе грахі даруе... Бо—матросік усё перацярпеў.

На гэтым пункце Ісайка ніколі ня зыходзіўся з Рабым, і тут яны адзін аднаго зусім не разумелі.

Зблізіліся яны год сем таму назад зусім нечакана і з асаблівага выпадку.

Абодвы яны былі ў адной роце на беразе і абодвы ў летнія морскія кампаніі плавалі разам на 84-гарматным караблі «Пасьпешным», але дачы-

неньні іх адзін да аднаго былі халоднымі і нават не асабліва прыязнымі. Ціхі і мірны Ісайка хоць і паважаў бесклапотную разудаласьць бравага матроса, якога лічылі першым марсавым на караблі, але яго забіяцкі разгул на беразе, яго не асабліва чулыя разуменьні наконт спосабаў здабычы грошай на выпіўку, чуткі аб тым, што Рабы быццам-бы ў цёмныя асеньнія ночы выходзіць з казармы і ня супроць у глухім завулку абраваць запозьненага афіцэра,—усё гэта далёка не набліжала Ісайку да п'янчужкі Рабога. І той, у сваю чаргу, глядзеў на Ісайку з некаторай пагардаю, як на «паганага жыда» ды к таму-ж безнадзейнага баязьліўца. Аднак, ніколі ня задзіраў яго, лічачы гэта ніжэй сваёй годнасьці... Ці варты Ісайка таго?

Аднойчы, адпушчаны ў нядзелю з двара, Рабы позна ўначы быў прыведзены ў бяспмятным стане і амаль голы. Боты і казённы шынэль былі прапіты Рабым. Нават і ён спалохаўся, калі, прагнуўшыся ў наступную раніцу, даведаўся што здарылася. У роце зараз-жа стала вядома, што Рабы прапіў казённыя рэчы, і усё гаварылі, што за гэта яго аддзяруць «форменна», як сідараву казу, менш, як пяцьсот дубцоў за такую справу не дадуць—шынэль новы.

Фэльдфэбэль некалькі разоў зьезьдзіў Рабога поўху, больш для зьберажэньня свайго гонару, чым для ўразуменьня такога безнадзейнага чалавека,—што яму ад бою!—і абяцаў захаваць ад

ротнага камандзіра да вечара, калі Рабы здабудзе шынэль.

А ён нават і ня памятае, за колькі ён быў пакінуты ў знаёмай карчме, дзе Рабы заўсёды ліў. І як здабыць шынэль? Дзе дастаць грошы?

— Давядзецца, мабыць, скураю заплаціць за шынэль, Аўдзей Трыфанавіч!—абвясціў ён разьвязным тонам, стараючыся захаваць перад фэльдфэбэлем сваю душэўную трывогу.

— У гэтым не сумнявайся, распусны сабака, п'яная морда! Адшліфуюць цябе, падлюгу, начыста, ва ўсім акураце... Проймуць і тваю барабанную скуру, ня бойся. А то, можа, яшчэ і пад суд аддадуць, пападзеш у арыштанцкія роты... Як ротны на гэту справу паглядзіць... Ня ў першы раз ты казну аб'ягорваеш...

Стары фэльдфэбэль (ён-жа боцман першай яхты на «Пасьпешным») гаварыў, мусіць, суровым, абьякавым тонам, дадаючы ляянку бяз усякага захапленьня. Аднак у яго вачох сьвяцілася спагаднасьць. Вельмі-ж удалы і бясстрашны быў марсавы, гэты гуляка і п'яніца.

— Ты папрабуй ужо, выверніся як-небудзь, беспардонны д'ябал, а да вечара дакладваць ня буду! А далей не магу. Сам службу разумееш! — прыбавіў не бяз цёплай ноткі ў голасе стары і як-бы апраўдваючыся.

— Дзякую і за гэта, Аўдзей Трыфанавіч, але толькі ўжо ўсёроўна з ранішнім ляпартам дакладзеце ротнаму... Чаго яшчэ чакаць?

— А ты форцу на сябе не напушчай, не ламайся... Ня бойся, усыпка будзе важная... Дый зусім прапасьці можаш. Папрабуй, кажу... Ці я пчэ не праспаўся, сучы ты сын? Чуеш: да вечара ротнаму не дакладу.

Ісайка, які ўжо даўно сядзеў у сваім кутку за працаю, пачуў пра тое, якая насоўвалася бяда на Рабога, і твар яго адлюстравалі спагаднасьць і ў той-жа час нейкае нутранае змаганьне. Так праседзеў ён, заклапочана соваючы шылам, хвілін з пяць і, нарэшце, поўны рашучасьці, устаў і пайшоў на другі канец казармы, дзе панура сядзеў Рабы.

— А што я табе скажу, братка,—прамовіў сваім тоненькім галаском, зьлёгка нарасьпеў і некалькі таемна Ісайка, падыходзячы да Рабога.

Рабы з запытаньнем падняў на Ісайку злыя вочы і раўнадушна апусьціў іх.

— Ведаеш, што я табе скажу?

— Ну, што прыстаў: «скажу ды скажу»? Кажы!

— За колькі ты прапіў шынэль?

— А табе што?.. Чаго лезеш?

— Ты толькі скажы, а мне ёсьць справа! -- працягвалі Ісайка і адабраючы і ласкава падміргнуў вокам.

— А чорт яго ведае, за колькі!

— Гм... Грошы ня браў? Піў толькі? А многа ты выпіў? Штофы два?

— І паўвядра валі. Я-ж ня жyd, а хрышчоны!

— Ай, ай, паўвядра!—ахнуў Ісайка.

— Ды ты да чаго гэта гнеш?—ужо мякчэй спытаў Рабы, паглядаючы на Ісайку і здзіўлены нязвычайна спачуваючым выразам яго твару.

— Хачу шынэль тваю дастаць!—ціха прамовіў Ісайка.—Скажы, у якой карчме ты яе пакінуў? А я ўжо шынэль прынясу.

— Ты?—прамовіў толькі Рабы.

І больш ня мог у першую хвіліну нічога дадаць, зачэплены да глыбіні душы гэтай вялікадушнай прапановай.

— Век не забуду, Ісайка! Вызвалі!—нарэшце, здрыгнуўшым голасам, прамовіў. Рабы і, мусіць, жадаючы выразіць свае пачуцьці ва ўсёй паўнаце, дадаў:—Жыд, а які добры!

Ісайка ледзь-ледзь усьміхнуўся ад гэтага кампліменту і стаў распытваць, дзе карчма, у якой Рабы ўчора выпіваў.

Рабы падраязна растлумачыў і вінавата дадаў:

— Толькі карчмар здзярэ... Бадай, рублёў пяць заломіць.

На фізыяноміі Ісайкі зьявіўся дзелавы выраз чалавека, які зьбіраецца зрабіць камэрцыйную справу, і ён зноў падміргнуў вокам на гэты раз з некаторай хітрасцю, і сказаў:

— Ня бойся, Ісайка будзе спрачацца. Ісайка лішняй капейкі не аддасьць.

Ён зараз-жа адпрасіўся ў фэльдфэбэля з двара і накіраваўся ў паказаную Рабым карчму.

Прайдзісьвет малады яраславец-карчмар, убачыўшы Ісайку, з запытаньнем абвёў яго вачыма.

Ісайка далікатна растлумачыў, што прышоў за шынэляй Івана Рабога.

— А грошы прынёс?

— Вам колькі грошай?

— Сем рублёў,—ня мігнуўшы вокам, адказаў карчмар.

— Ці ня многа будзе?—прыжмурыўшы вока, працягнуў Ісайка.

— А многа, дык ідзі.

— Я-б і пайшоў, ды таварыша шкода... Вы самі ведаеце—казённая рэч... Яму дастанецца... Казённая рэч—царская... Калі ротны даведаецца, што вы ў матроса ўзялі царскую рэч, вялікія няпрыемнасьці будуць... Ай, ай, ай! Якія няпрыемнасьці! Паліцыя і ўсё іншае! Царская рэч ня можа гінуць.— І Ісайка з сур'ёзным відам паківаў галавою.— Рабы загадаў аддаць паўтары рублі і прасіць шынэль і боты... А потым ужо, як вы захочаце,—дадаў Ісайка раўнадушным, здавалася, тонам і зрабіў выгляд, быццам зьбіраецца выходзіць.

— Ды ты пачакай...

— Выбачайце! Мне некалі... Я казённы чалавек. Мяне сам фэльдфэбэль паслаў, Аўдзей Трыфанавіч, ведаеце? Ён таксама ў вас віно бярэ. Ідзі, кажа, Ісайка, па шынэль, каб ня было, кажа, няпрыемнасьцяй.

Пачалі спрацацца. Ісайка некалькі разоў выходзіў з карчмы і варочаўся, жадаючы зьберагчы свае кроўныя грошы, якія ён хаваў, як зрэнку вока. І было ў яго назапашана ўсяго-на-ўсяго

рублёў дваццаць ад грыўняў, што яму давалі—і то не заўсёды—за яго работу.

Нарэшце, шынэль і боты былі выкуплены за два рублі дваццаць капеек, і Ісайка, згарнуўшы рэчы ў клунак, выйшаў урачысты і вясёлы з карчмы, не зьвяртаючы ніякай увагі на тое, што раззлаваны сядзелец вылаяў усьлед яго паганай жыдоўскай мордай.

З гэтага дня Іван Рабы і Ісайка зрабіліся шчырымі прыяцелямі, хоць і ня зусім разумелі адзін аднаго.

V

Шмат розуму, асьцярожнасьці, гнуткасьці і такту трэба было мець Ісайку, каб за 16 год свае службы ў тыя старыя жорсткія часы ўберагчыся ад пакараньяў. Але Ісайка з першых-жа дзён службы быў такі старанны, так добра веў сябе, так стараўся, што ня было нават і магчымасьці да яго прыдрацца. Дый неяк шкода было гэтага безадказнага, баязьлівага, ціхага, шчуплага чалавека з вялікімі ціхімі вачыма. Калі, у першы год службы, нейкі унтэр-афіцэр пабіў Ісайку, Ісайка так горка плакаў цэлую ноч, што нават унтэр-афіцэр, які біў яго, адчуў нешта падобнае на скруху.

Да таго-ж Ісайка, па няздольнасьці да страявой службы і знаходзячыся ў майстрах, быў далёка ад вачэй начальства на караблі. Бліжэйшых начальнікаў у яго было толькі двое: шкіпер—афіцэр з бы-

лых боцманаў, ды падшкіпер, з якімі Ісайка ўмеў добра ладзіць і задабрываць іх пры выпадку. А іншае начальства, асабліва суровае з матросамі, да яго не датычылася. Сядзі сабе ў падшкіперскай і папраўляй парусы ды выходзь наверх толькі ў час аўралаў.

Апроч таго, што Ісайка, што называецца, са скуры вылазіў, вызначаючыся бязупынным працай і чыстатою паводзін, ён, як чалавек разумны і наглядальны, ведаў, чым узяць, акрамя стараннасці. На беразе ён заўсёды шыў і ротным сваім камандзірам і фэльдфэбэлям боты, абшываў іх жонак і дзяцей, а летам тое-ж самае рабіў для шкіпера і яго памочніка, разумеецца, дарма. І ўсе абыходзіліся з Ісайкам ласкава, лічачы яго залатым чалавекам. На ўсякае рамяство ён быў майстар. Раз нават цацку прыгожую зрабіў і паднёс сынку экіпажнага камандзіра; жонцы яго, канечне, шыў чаравікі.

Ісайка кожны дзень дзякаваў богу, што служба, якой ён так баяўся спачатку, здавалася для яго не асабліва страшнай—мора толькі пужала яго. Але ўжо службыць заставалася нямнога. Гады праз чатыры яго, напэўна, зволяць у бестэрміновы водпуск, і тады канец гэтым вечным страхам! Вольны чалавек!

І ён час-ад-часу марыў, як будзе жыць заўсёды на цвёрдай зямлі, займацца майстэрствам у Кронштадзе, дзе яго ўсе ведаюць, і заживе сабе спакойна і ціха, як патрэбна сумленнаму яўрэю.

Адна акалічнасьць непакоіла толькі Ёсайку ў апошні час. Ён быў нераўнадушны да аднае матроскае ўдавы, вядомай на кронштадзкім рынку, дзе летам яна гандлявала землянікаю, а зімою мела ларок з розных дробных тавараў, пад імем «рыжай Анкі». Гэтая «рыжая Анка», здаровая і тоўстая баба, год трыццаці пяці, з шырокімі сьцёгнамі і пульхным тварам, пакрытым вяснушкамі, таксама паглядала на Ёсайку сваімі блакітнымі, хітраватымі вачыма не без задорнага какецтва. Яе палюбоўнік—матрос пайшоў на тры гады ў «дальнюю», і яна была вольнай. А Ёсайка быў сталы чалавек і ўмеў ёй даваць добрыя парады ў гандлі. Без яго ў яе ледзь хапала на хлеб ды на квас, а як ён з ёю пазнаёміўся—зусім іншая справа пайшла. Здатны Ёсайка! Адкуль толькі выдумка ішла. І чаравікі ёй цудоўныя зрабіў, і на куплю тавару дзесяць рублёў пазычыў.

І Анка ня супроць была-б зьвязацца з «жыдам»—няхай на рынку сьмяюцца—напляваць! І так ужо сьмяюцца!

Але Ёсайка не рабіў рашучых авансаў, ня маючы сьмеласьці прызнацца Анцы ў сваёй схільнасьці. Дый ці згодзіцца яна жыць з жыдам? Пра шлюб Ёсайка, вядома, і ня думаў.

Усё можа быць, што нясьмелы Ёсайка так-бы і застаўся патайным «уздыхальнікам», калі-б у пачатку лета, як «Пасьпешны» ўжо выцягнуўся на рэйд, Ёсайка аднойчы раніцою ў нядзелю не зайшоў купіць у Анкі на капейку цыбулі.

Выбраўшы пучок і распытаўшы Анку аб справах, Ісайка хацеў ужо выходзіць, як Анка, зірнуўшы ў вочы Ісайку, хітра спытала:

— Толькі цыбулі табе ад мяне і трэба, Ісайка?

— Чаго-ж я асьмелюся, апроч цыбулі, Ганна Сьпірыдонаўна?—значна працягнуў Ісайка.

— Чаго?.. Ах ты, хітры Ісайка!—засьмяялася Анка і пяшчотна дадала:—няма чаго на карабель ісьці; прыходзь ужо да мяне гарбату піць!

З гэтага дня Ісайка стаў часьцей зьяжджаць на бераг, і, калі «Пасьпешны» пайшоў у мора, Ісайка ўзяўся шыць Анцы самыя фасоністыя чаравікі і напісаў ёй два лісты, у якіх з чульлівым красамоўствам выліў перад ёю душу, скончыўшы дзелавымі парадамі наконт зімовага гандлю, які яны вялі цяпер ужо разам пасьля памятнай куплі пучка цыбулі.

Ах, як не хацелася Ісайку ісьці на наступнае лета ў мора!

Яму не хацелася разлучацца з «рыжай Анкаю», да якой ён сур'ёзна прывязаўся, але—галоўнае—яго трывожыла назначэньне новага камандзіра экіпажу і карабля «Пасьпешнага». Пра яго хадзілі нярадасныя чуткі, як пра заядлага «мардабоя», які, камандуючы фрэгатам, біў бяз усякага ратунку і, калі злаваў, быў як шалёны. Аб гэтым толькі і было гутарак сярод матросаў, і нават Іван Рабы неяк сказаў Ісайку, што кіне піць...

— Зьвер, кажуць...

і, сапраўды, гэтае лета Ісайку прыходзілася амаль ня штодзень уцякаць уніз і залазіць у куток, уздрыгваючы ад жудасці. Амаль ніводнага вучэння не праходзіла без таго, каб ня было экзэкуцый. Каралі па некалькі чалавек. Капітан патрабаваў, каб матросы працавалі, «як чэрці», і, калі, напрыклад, парусы ўмацоўвалі ня ў тры, а ў тры з паловаю хвіліны, дык усіх спозьненых марсавых з іх унтэр-афіцэрамі білі лінькамі. У тыя часы было фарсаўство на хуткасьць работ, і кожны капітан хацеў вызначыцца. Гэта быў асаблівы морскі шук.

Усё гэтае плаваньне Ісайка заўсёды знаходзіўся ў нейкім напружаным становішчы страху і асабліва баяўся аўралаў, калі і яму прыходзілася выбягаць наверх і бачыць гэтага высокага, шырокаплечага чалавека з суровым, чырвоным тварам, стаяўшага на юце, расставіўшы ногі і грозна пазіраючы на работы.

Мёртвая цішыня панавала ў такіх хвіліны на падубе. Матросы стараліся з усіх сіл, узяталі, як шалёныя, на вантах, разьбягаліся, быццам па гладкай падлозе, па рэях і ўмацоўвалі парусы з ліхаманкавай пасьпешнасьцю страху. Нейкае трапятаньне адчувалася ўсімі, не выключаючы боцманаў. І афіцэры са спалоханай заклапочанасьцю стаялі каля сваіх шчоглаў, падняўшы ўгару галовы, і толькі зрэдку ляліся, заўважыўшы, што дзе-небудзь працуюць ня так скоро ці якая-небудзь снасьць «заела», г. зн. ня ідзе.

І гэты адзін чалавек, які прымушаў усіх дрыжаць, радаваўся, што ў два месяцы так «падцягнуў» усіх. Твар яго сьвяціўся задаволенай усмешкаю, калі парусы «згаралі», ці калі на артылерыйскім вучэньні вялікія гарматы адкачваліся, як лёгкія пярынкі, у руках зьнясіленых матросаў...

Але здаралася—і нярэдка—твар капітана раптам барвяніўся, вочы наліваліся крывёю, і ён, з паднятымі кулакамі, быццам звар'яцелы, кідаўся ўніз, нёсся на бак і біў боцмана, біў папаўшых пад руку матросаў, агалашаючы паветра лаянкай.

— Запару!—крычаў ён, ня памятаючы сябе ад гневу.

Выяўлялася, што на баку голасна гутарылі ці ня сора сабралі клівяры.

У такія хвіліны Ёсайка заміраў ад страху.

Плаваньне ўжо канчалася, к агульнай радасьці матросаў і афіцэраў. «Пасьпешны» вяртаўся пад усімі парусамі ў Кронштадт з спадарожным брамсельскім ветрам з Бальтыцкага мора.

Ля Гоглянда наляцеў шквал, і, па недагляду вахценнага афіцэра, што не сабраў у час ветразяў, разарвала фор-марсэль на кавалкі.

Капітан раззлаваўся і напусьціўся на афіцэра, пагражаючы яго аддаць пад суд. Засьвісталі мяняць фор-марсэль. Падшкіпер кінуўся ў падшкіперскую і таропячыся паказаў прыбегшым матросам не на той марсэль, які трэ' было ўзяць, а на другі, які патрабаваў латкі. Ніхто гэтага не заўважыў. Не заўважыў і Ёсайка.

Хвілін праз восем разарваны марсэль быў адвезаны і, прынесены ў выглядзе аграмаднага, доўгага, зьвёрнутага вузкага мяшка, прывязаны. Яго распусьцілі і—які жах!—некалькі дзірак зьзяла на ветразі.

Ісайка ўбачыў і зрабіўся бялей за сарочку.

Капітан ужо быў на баку.

— Падшкіпера сюды... Ветразьніка!

Падшкіпер з Ісайкам стаялі перад капітанам.

— Ты ветразьнік?—спытаў капітан, утаропліваючы налітыя крывёю вочы на Ісайку, што дрыжэў, як ліст, і акідваючы яго страшным зіркам.

— Я, ваша высокаблагародзьдзе!—ледзь прашаптаў Ісайка.

— Ты, падлюга? Боцмана! У лінькі яго! У гэтую-ж хвіліну!

Ісайка задрыжэў, быццам у трасцы. Зрэнке вачэй расшырыліся. Сударгі прабягалі па яго твару.

— Ваша высокаблагародзьдзе... Я не... не вінаваты...

— Не вінаваты!.. Гэй! Спусьціць яму скуру! Ён не вінаваты!—бяз сэнсу гаварыў капітан.

Ужо двое унтэр-афіцэраў падбегла да Ісайкі, каб узяць яго, як раптам Ісайка кінуўся ў ногі капітану і, конвульсійна лемантуючы, гаварыў:

— Я не магу... ваша высокаблагародзьдзе... Зьлітуйцеся... ваша...

Было штосьці жудаснае ў гэтым распачным стогне. Старшы афіцэр адварнуўся. Матросы

апусьцілі вочы. Мёртвая цішыня панавала на палубе.

Гэта ўпрошваньне, здавалася, прывяло капітана ў большае шалёнства. Ён грэбліва пхнуў распасьцёртага Ісайку нагою і крыкнуў:

— Узяць яго!.. Паказаць, як ён ня можа!

Але ў гэтую хвіліну Ісайка ўжо ўскочыў на ногі, і гэта быў ужо зусім не ранейшы ціхі Ісайка.

У яго мярцьвена-блядым твары з зьяючымі вачыма было нешта такое дзіўна-спакойнае і рашучае, што капітан несьвядома адступіў назад...

— Дык будзь ты пракляты, злодзей!

І з гэтымі словамі скокнуў на сеткі і з жаласным крыкам распачы кінуўся ў мора.

Матросы аслупянелі ў бязмоўнай жудасьці. Капітан зьбянтэжыўся.

Іван Рабы, дасканалы плавец, у адзін міг быў за бортам. Але Ісайкі ўжо ня было на паверхні. Ён, як ключ, пайшоў на дно.

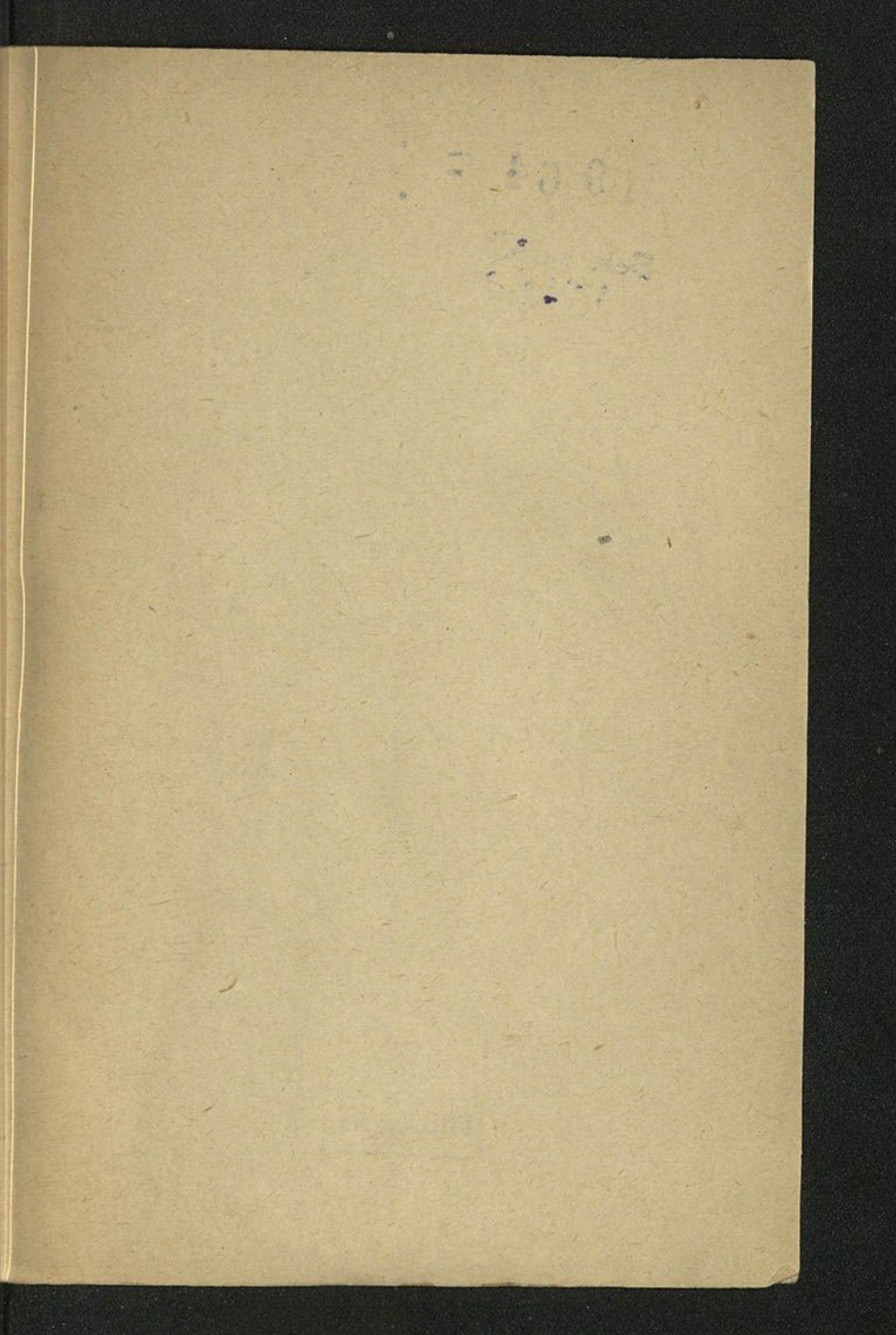
— Гэткі жызюга пракляты!—нарэшце, прамовіў капітан і загадаў легчы ў дрэйф і спусьціць катэр, каб адратаваць Рабога.

Матросы хрысьціліся.

ЗЪМЕСТ.

	<i>Стар.</i>
Мэндэль Гданскі	3
Ісайка	38

1964 = :

Бел. архив
1894 г.

ГПБ Ср. Аз.

ЦАНА 30 кап.

8000000277 1180

Бел.
1981

